

tiende jaargang nummer 9 | 1969

KLEIO

UIT DE INHOUD:

- 1 Mededelingen
- 2 Fris en helder
- 3 Discussienota experimenteerscholen
- 4 Revolutie-cultus
- 5 Om de vorming van de mens en de cultuur
- 6 Capita Selecta
- 7 Boekbesprekingen

VERENIGING VAN GESCHIEDENISLERAREN IN NEDERLAND (V.G.N.)

BESTUUR

DR. TH. H. J. STOELINGA, *voorzitter*; Jagersdreef 98, Driebergen, tel. 03438-2162.

C. M. H. BOSCH, *vice-voorzitter*; Borskilaan 7, Bloemendaal, tel. 023-61723.

C. L. A. DANIËLS, *1e secretaris*; Apolloplantsoen 23, Zaandam, tel. 02980-65602.

DRS. A. J. M. VAN DER EERDEN, *2e secretaris*; Essesteijnstraat 4, Voorburg, tel. 070-863757.

M. LEEFLANG, *penningmeester*; Berkenlaan 13, Enkhuizen, tel. 02280-3152; postrekening 128701 t.n.v. de penningmeester van de V.G.N. te Enkhuizen.

DRS. G. J. GERBSCHIED, Amsterdam.

DRS. G. A. J. GIEZEMAN, Voorburg.

B. P. L. LÜCKER, Tegelen.

DR. P. VAN DER MEULEN, Bilthoven.

G. S. SCHAAFSMA, Breda.

CONTRIBUTIE

f 25,— per kalenderjaar, het abonnement op KLEIO inbegrepen.

LEDENADMINISTRATIE

Aangifte en afschrijvingen van leden dienen te worden gericht aan: Administratie V.G.N., Mient 272, 's-Gravenhage, tel. 070-682998. Bij aangifte wordt verzocht mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnummer, adres van de school van hoofdbetrekking.

COMMISSIES

DIDACTIEKCOMMISSIE

DR. P. VAN DER MEULEN, *voorzitter*, Nicolailaan 17, Bilthoven, tel. 030-78 38 69

J. G. TOEBES, *secretaris*, Groesbeekseweg 436, Nijmegen, tel. 08800-3 03 83

A. C. E. JANSE, *penningmeester*, Oranjelaan 13, Castricum, tel. 02518-5 35 48

postrekening 1561752 t.n.v. penningmeester Didactiekcommissie V.G.N.

P. BAARDSE, Rotterdam; DRS. J. H. BIERLING, IJmuiden; C. M. H. BOSCH,

Bloemendaal; A. P. DIJKSTRA, Meppel; MEJ. DRS. H. L. A. FURNÉE, Den Haag;

A. W. PARENT, Deurne.

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

De gegevens over de P.A.-commissie staan vermeld op de laatste tekstpagina van dit nummer.

KLEIO

Orgaan van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland.

Redactie: DR. P. A. M. GEURTS, DRS. H. J. NANNEN, DR. G. J. VAN DE POLL, DRS. G. W. M. TOMASSEN, H. E. DE WOLFF.

Secretaris: DRS. A. C. H. J. VAN NOORT, Oranjelaan 101, Lisse, tel. 02530-4527.

Abonnementen: voor leden gratis, voor niet-leden f 15,— per kalenderjaar;

studentenabonnement: f 10,— per kalenderjaar. Opgave aan Administratie V.G.N., Mient 272, 's-Gravenhage, tel. 070-682998.

KLEIO DIDACTICA

Nummers te bestellen door overschrijving van het verschuldigde bedrag op postrekening 128701 t.n.v. de penningmeester van de V.G.N. te Enkhuizen, met vermelding welk nummer wordt gewenst.

Correspondentie over deze bestellingen: Administratie V.G.N., Mient 272, 's-Gravenhage, tel. 070-682998.

Kleio en Kleio Didactica worden uitgegeven door de V.G.N. in samenwerking met de Stichting Onderwijs Oriëntatie, gevormd door de uitgevers J. M. Meulenhoff - J. Muusses - P. Noordhoff - Nijgh & Van Ditmar - Spruyt, Van Mantgem & De Does - W. J. Thieme.

KLEIO

*Tijdschrift van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland
(V.G.N.)*

TIENDE JAARGANG - NUMMER 9 - NOVEMBER 1969.

Seminarium voor jonge leraren

Van 16 tot en met 19 december 1969 zal onder auspiciën van de Didactiekcommissie van de V.G.N. een historisch - didactisch seminarium voor jonge geschiedenisleraren worden gehouden in het conferentieoord "Mariënwijk" te Laren. Deelname aan het seminarium is opengesteld voor leraren geschiedenis, werkzaam aan scholen voor h.a.v.o. en v.w.o., met een beperkt aantal jaren leservaring. Het maximum aantal deelnemers is vastgesteld op vijftien.

De bedoeling van het seminarium is, de deelnemers vertrouwd te maken met de didactische mogelijkheden en problemen van het vak geschiedenis. Het programma vermeldt dan ook onderwerpen als: vormen van zelfwerkzaamheid, de geschiedenismethoden, stofkeuze, leerplan en leerdoelen van het geschiedenisonderwijs.

Medewerking aan dit programma is o.m. toegezegd door de heren dr. J.L.P. Brants, coördinerend inspecteur v.w.o. - h.a.v.o., drs. P.H.F. Gieles en drs. A.H. van den Berg.

Dank zij een subsidie van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen bedraagt de deelnemersprijs f. 40, --

Men kan zich voor deelname opgeven bij de secretaris van de Didactiekcommissie: J.G. Toebes, Groesbeekseweg 436, Nijmegen telefoon 08800-30383.

Het bovengenoemd bedrag moet tegelijk met de aanmelding gestort worden op postrekening 1561752 t.n.v. penningmeester didactiekcommissie V.G.N., Castricum.

De opgave moet uiterlijk zaterdag 29 november binnen zijn.

DIDACTIEK COMMISSIE

Dr. P. van der Meulen, voorzitter, Nicolaïlaan 17, Bilthoven,
tel. 030 - 783869.

J. G. Toebes, secretaris, Groesbeekseweg 436, Nijmegen,
tel. 08800 - 30383.

A. C. E. Janse, penningmeester, Oranjelaan 13, Castricum,
tel. 02518 - 53548;

postrekening 1561752 t. n. v. Penningmeester Didactiekcommissie V. G. N.

P. Baardse, Rotterdam.

Drs. J. H. Bierling, IJmuiden.

C. M. H. Bosch, Bloemendaal.

A. P. Dijkstra, Meppel.

Mej. Drs. H. L. A. Furnée, Den Haag.

A. W. Parent, Deurne.

UIT HET BESTUUR GEKLAPT HET BEGIN VAN EEN RUBRIEK?

C. L. A. Daniëls

Niet ten onrechte leeft bij verscheidene leden de opvatting, die bij sommigen de vorm van 'n klacht en bij enkelen zelfs die van 'n verwijt aanneemt, dat men zich zo moeilijk 'n voorstelling kan vormen van waarmee het bestuur der vereniging zich 'n heel jaar lang bezig houdt. Het voornemen, meer dan tot dusver Kleio te gebruiken voor de voorlichting der leden zal deze actieve leden zeker welkom zijn.

Zou betere informatie leiden tot meer mee-denken van de leden in de vraagstukken, die het bestuur benarren, en zo mogelijk tot reacties, dan ware dat het bestuur zeer welkom.

Een der kwesties die het bestuur sinds de laatste jaarvergadering bezighouden is de uitvoering der ter jaarvergadering aangenomen noties en met name het voorbereiden van de noodzakelijke en mogelijke, doch ook doeltreffende stappen na het verschijnen van het verwachte eindexamenbesluit.

Een commissie ad hoc, waarin de collega's van der Eerden (voor het bestuur), Mr. Gerlach, Pabst en Wijne zitting hebben genomen, heeft deze zaak in onderzoek en zal ongetwijfeld spoedig haar adviezen aan het bestuur kunnen voorleggen.

Het bestuur heeft zich tot de besturen van de andere organisaties van vakleraren gewend, om te komen tot een gezamenlijk vaststellen van de datum,

waarop de jaarvergaderingen van alle vakdocenten-verenigingen gelijktijdig zullen kunnen worden gehouden. Zou dat bijv. een zaterdag in februari kunnen zijn, dan zou men samen bij inspectie en de verschillende vormen van "bevoegd gezag" kunnen aandringen op een dag-vrijaf voor de leerlingen, zulks naar analogie met wat bij het basisonderwijs wel gebeurt.

Reeds is van verschillende organisaties instemmend antwoord ontvangen, doch het laat zich aanzien, dat het plan niet vóór 1971 is te verwezenlijken.

Voor 1970 denkt het bestuur der V.G.N. aan een jaarvergadering in mei i. p. v. in de paasvakantie.

Het eindrapport der eindexamencommissie zou dan kunnen zijn verschenen.

Zijn dit kwesties die op korte termijn spelen, zaken van langere adem gaan nu en in de toekomst de aandacht van bestuur en leden vragen. Zo doet de vraag op, of de postacademiale vorming zoals die tot dusver op door vele leden gewaardeerde wijze werd ter hand genomen, in de toekomst niet om een andere opzet vraagt. Het moet mogelijk zijn, een bijscholing te verwezenlijken, waarvan het rendement groter is dan tot dusver. Nauw daarmee verbonden is de kwestie van de bijscholing der MAVO-docenten, doch ook het probleem van de leraarsopleiding, die beide eveneens om aandacht en om oplossing vragen. Wat de opleiding betreft, binnenkort zal een bespreking worden gehouden, waartoe allen die op de desbetreffende discussienota (Kleio, tiende jaargang, nummer 3/4, 1969) hebben gereageerd, zullen worden uitgenodigd.

Blijft bij alle andere problemen, dat der zich steeds uitbreidende werkzaamheden van de vereniging en de escalatie der op de begroting uitgetrokken bedragen, dit laatste tot voortdurend groeiende zorg van de penningmeester. Wellicht is deze escalatie te beteugelen door het hier en daar aanbrengen van bezuinigingen, misschien ook door nadere bezinning op de werkwijze der commissies, die bijv. door minder vergaderen en meer "schriftelijk werk" mogelijk efficiënter zouden kunnen werken. Nog altijd ligt daar het rapport - van Roon over de noodzakelijke doorlichting der verenigingswerkzaamheden, dat op de komende bestuursvergaderingen een der meest urgente agendapunten zal zijn. Tenslotte mondt deze hele problematiek uit in de vraag: dient de vereniging haar werkzaamheden uit te breiden, zoals zij tot dusverre steeds heeft gedaan, of in beperking van de verenigingstaken geboden?

Bij beantwoording van deze vraag moet dan ook de beoordeling van de hoogste der contributie worden betrokken. Waarbij dan uiteindelijk zoals bij alle andere kwesties, het bestuur bij de algemene ledenvergadering terecht komt, zijnde deze immers de hoogste wetgevende instantie in de vereniging.

Hetgeen insluit, dat actieve belangstelling der leden zeer gewenst is.

CONFERENTIE

"DE TOEKOMST VAN DE MAATSCHAPPIJLEER"

28 november a. s.

De 16de juni 1969 is de Vereniging van Leraren Maatschappijleer opgericht. De vereniging staat open voor allen die op enigerlei wijze betrokken zijn bij het doceren van het vak maatschappijleer, op alle typen scholen, ongeacht de opleiding, wetenschappelijke discipline of confessie.

De vereniging stelt zich ten doel aan maatschappijleer een met haar betekenis overeenkomstige plaats in het onderwijs te verzekeren, bij alle schooltypen, die het vak op het rooster hebben.

Het voorlopig bestuur roept alle belangstellenden op, de door hem te organiseren conferentie op 28 november 1969 te Krasnapolsky, Amsterdam bij te wonen. Op deze conferentie zal de betekenis en de inhoud van het vak in relatie tot de belangen van (toekomstige) docenten aan de orde worden gesteld.

Als inleider zal optreden drs. W. Langeveld. Per tak van onderwijs zullen de problemen rond het nieuwe vak worden geïnventariseerd.

De kosten bedragen f. 4, -- p. p.

Aanmelding door storting op giro ABN-Leiden, t. n. v. mevr. drs. E. J. Rutgers van der Loeff - Ober, onder vermelding van functie en tak van onderwijs.

Een aanvraag voor subsidie van reiskosten is ingediend bij het Dept. van O & W.

Het voorlopig bestuur heeft de volgende samenstelling.

Voorzitter	drs. W. Langeveld	Penningmeester mevr. drs.
Secretaris 1	mevr. drs. C. Hupkes - Cahen	E. J. Rutgers v. d. Loeff - Ober.
Secretaris 2	mevr. drs. W. Goedhuis - Chardon	bestuurslid mevr. Mr.
Bestuurslid	mevr. A. G. van Hoorn - de Groot	Th. Athmer - van der Kallen.
Bestuurslid	mevr. M. E. Boon	bestuurslid drs. B. Westerkamp.

UNIVERSITAIRE LEERGANGEN

ONTWIKKELINGSPROBLEMATIEK 1969/70.

Angola, Cuba, Indonesië, Nigeria, Suriname en Viet-Nam worden dagelijks onder onze aandacht gebracht; wij ontkomen niet aan de vraagstukken van arme tegenover rijke, van zuidelijke tegenover noordelijke landen. De tegenstellingen daartussen worden steeds groter, de kansen op een oplossing kleiner. Hoe komt dat en wat kunnen wij er aan doen? Om hierop een antwoord te vinden is studie nodig, een zich inleven in de problemen. Voor het bepalen van Uw mening en Uw houding willen de Leergangen Ontwikkelingsproblematiek materiaal leveren.

Voor deze Universitaire Leergangen Ontwikkelingsproblematiek, die sinds het academische jaar 1961/1962 telkenjare worden georganiseerd door de NUFFIC (Stichting der Nederlandse Universiteiten en Hogescholen voor Internationale Samenwerking), heeft steeds een grote belangstelling bestaan: tot nu toe hebben er ruim 5.000 personen aan deelgenomen.

In het academische jaar 1969/1970 worden vier leergangen gehouden, respectievelijk in ROTTERDAM, AMSTERDAM, UTRECHT en NIJMEGEN.

De colleges worden gegeven op zaterdagochtenden:

in ROTTERDAM van 4 oktober 1969 tot en met 21 maart 1970;

in AMSTERDAM van 11 oktober 1969 tot en met 21 maart 1970;

in UTRECHT van 10 januari 1970 tot en met 9 mei 1970;

in NIJMEGEN van 10 januari 1970 tot en met 9 mei 1970;

met een onderbreking in de Kerst- en Paasvakantie.

De leergangen zijn toegankelijk voor studenten van alle studierichtingen en voor andere belangstellenden, die tenminste volledig voorbereidend wetenschappelijk onderwijs, of daaraan gelijkwaardig onderwijs, hebben genoten.

Het inschrijfgeld bedraagt f. 10, -- voor studenten en f. 25, -- voor niet-studenten.

Nadere inlichtingen en aanmeldingskaarten zijn verkrijgbaar bij de NUFFIC, Molenstraat 27, 's-Gravenhage, tel. 070-630550.

Wij zouden het zeer op prijs stellen, indien U aan deze leergangen in Uw blad bekendheid zoudt willen geven.

Het Secretariaat der Leergangen.

AAN ALLE GESCHIEDENISLERAREN

Een pressiegroep? Nee, dat is een kwalificatie, die op de N.J.B.G. (Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis) niet van toepassing is. Hetgeen natuurlijk niet wil zeggen, dat wij onze leden niet regelmatig van nieuwe ontwikkelingen, ook op het gebied van het eindexamen geschiedenis, op de hoogte houden. Ook hielden wij bijvoorbeeld, in samenwerking met de V.G.N., een enquête onder middelbare scholieren om een indruk te krijgen van hun standpunt t.a.v. de voorgestelde verandering van het eindexamen geschiedenis.

Maar, ons hoofddoel blijft: "het bevorderen van de belangstelling voor en het onderzoek naar de geschiedenis in de ruimste zin des woords onder de jongeren van Nederland".

Scholieren met een serieuze belangstelling voor de geschiedenis, die meer willen dan hetgeen hun in de geschiedenisles wordt geboden, kunnen in de N.J.B.G. hun kennis vergroten en hun historisch inzicht verdiepen.

Daarnaast kunnen zij via de N.J.B.G. contacten leggen met andere jonge-

ren met een vergelijkbare interesse.

Zo kunnen zij deelnemen aan opgravingen, studiereizen en congressen, ontvangen zij het vijfmaal per jaar verschijnend blad "Fibula" en kunnen zij profiteren van een groot aantal andere faciliteiten, o. a. : zij hebben gratis of tegen een sterk gereduceerde prijs toegang tot meer dan honderd Nederlandse musea; zij hebben een flinke reductie op de prijs van de deeltjes uit de bekende Fibulareeks, die onder auspiciën van de N.J.B.G. verschijnt en zij hebben de mogelijkheid gebruik te maken van o. a. de uitgebreide collectie van binnen- en buitenlandse tijdschriften op historisch gebied van de Bond.

Helaas, het aantal jongeren, dat nog nooit van het bestaan van onze Bond heeft gehoord, is nog zéér groot. Daarom willen wij graag een beroep doen op Uw medewerking; indien U tijdens de les iets vertelt over de N.J.B.G. en in Uw klas of school een affiche of folder van de N.J.B.G. ophangt, bewijst U daarmee niet alleen Uw in de historie geïnteresseerde leerlingen een dienst, maar ook ons: een groter aantal leden geeft ons de mogelijkheid onze activiteiten uit te breiden en nieuwe faciliteiten aan de reeds bestaande toe te voegen.

Alle gewenste inlichtingen, affiches en folders kunt U aanvragen bij ons Bureau, postbus 181, Bussum.

U bij voorbaat dankend voor Uw medewerking, verblijft,

met de meeste hoogachting,

R. Knegt

alg. voorz. N.J.B.G.

FRIS EN HELDER

'N CONFERENTIE DIE 'N STANDPUNT OPLEVERDE

Narcolepsie is 'n overwegend bij mannen voorkomende ziekte, die wordt gekenmerkt door het optreden van kortdurende aanvallen van onbedwingbare slaap. De aanvallen kunnen de patiënt in alle vormen van bezigheid overvallen. Maar hij wordt fris en helder wakker, ook al heeft hij slechts enkele minuten geslapen. Aldus mijn encyclopedie, en ik begrijp dan ook niet waarom mijn discussiegroepgenoten mij met hun misplaatste hilariteit tot aan het zelfbedieningsbuffet van de Pietersberg achtervolgden, nadat ze tijdens de discussie mijn geestelijke afwezigheid enkele malen hadden geconstateerd. Niet zo onze voorzitter die genoeg aan zijn voorzitterschap te doen had; ik zat trouwens naast hem en dus uit zijn vizier en riposteerde inderdaad wanneer hij naar me omkeek, fris en helder, zoals de encyclopedie dat wil. Niet zo ook onze man uit Deurne, die eveneens in mijn discussiegroep zat en die zijn best deed veel voor ons te onthullen, wat sommigen misschien liever verhuld hadden gelaten. 'n Topzware discussiegroep overigens, met twee leden van de didactiekcommissie en nog eentje van het dagelijks bestuur.

Ik kon overigens gerust eens wegdommelen, want wanneer men de discussies over de eindexamenperikelen op de voet heeft gevolgd en, zoals de ondergetekende, alle enquête-formulieren en alle afdelingsverslagen over deze materie heeft mogen en moeten doornemen, dan komt men vaak dezelfde argumenten pro maar vooral contra het schriftelijk eindexamen tegen en hoort men niet alleen herhalen, wat reeds gezegd, maar ook zeggen, wat reeds herhaald is. Dat laatste: om met Nolens te spreken.

Anders dan bij vorige gelegenheden, toen we weleens naar huis zijn getogen in de overtuiging, het wel goed en gezellig gehad te hebben maar toch niet zo bar veel wijzer te zijn geworden (over de brugklas, of over de doelstellingen), is deze conferentie voor zeer vele van de zeer talrijke deelnemers toch buitengewoon nuttig geweest. Ook als geheel genomen moeten wij haar wel als uitermate geslaagd beschouwen, al misten we andere aanwezige prominenten en vertegenwoordigers van instanties, die we bij de eindexamenproblematiek betrokken mogen achten. Allereerst kunnen we deze conferentie beschouwen als een voor velen als zeer welkom aanvaarde gelegenheid, stoom af te blazen. Hoe ook gebekt, men had de gelegenheid te zeggen wat men op het hart had en zag goede nota genomen van ieders zegje.

Verder was mijn persoonlijke ervaring, en naar mij bleek, werd die door menig conferentieganger gedeeld, dat de uiterste standpunten toch niet zo ver uit elkaar bleken te liggen dan men wel vermoedde.

De meer behoudenden waren niet zo reactionair, wars van alle vernieuwing en lofprijzers van 'n voorbij tijd, als hun tegenvoeters meenden; de felle vernieuwers op hun beurt konden er niet op worden betrapt, met het badwater ook het kind -waar het ons allemaal immers om gaat- te willen wegstorten. Neem nou de collega uit de Peel; ik dacht, dat die al mijn heilige huisjes zou willen afbreken en was daarom al bij voorbaat kwaad op 'm.

Trouwens, ik vond 'm ook nogal verbeten doen, in 't begin. Maar toen we er allemaal 'n nachtje over geslapen hadden bleek, dat zelfs 'n vernieuwer bij uitstek niet alléén maar meer-keuzetoetsen wil, liefst morgen te beginnen, of bij nadere evaluatie het mondeling examen op nul waardeert. Dit alles te constateren vond ik waarlijk verheugend.

Verheugend moet het ook voor het bestuur der vereniging geweest zijn, 'n communis opinio te constateren. Van der Meulen vraagt bij de plenaire slotdiscussie de vergadering uitdrukkelijk om 'n uitspraak, die na enige discussie over de formulering unaniem werd gegeven: wij wensen de invoering van een schriftelijk eindexamen slechts na gebleken gunstig resultaat van een lange reeks van experimenten, op basis van vrijwilligheid ondernomen en met de nodige garanties voor de leerlingen, die zich aan zo'n experiment onderwerpen.

De plenaire slotbijeenkomst dus. Er werd aanvankelijk wat te lang gepraat over de waarde van het toetsen van kennis, vond ik.

De resultaten van de discussiegroepen, ter vergadering meegedeeld, zullen

elders wel worden gepubliceerd. De vondst van 'n collega, dat men de bijzondere onderwerpen schriftelijk zou kunnen examineren dus bijvoorbeeld te vragen: wat vond je je belangrijkste bijz. onderwerp, en welke waarde heeft dat voor het heden (of zoiets dergelijks), zal wel niemand en ook zichzelf niet als 'n werkelijke trouvaille hebben beschouwd.

Op de vraag: wat is het departement van plan? heeft V. G. N. -voorz. Stoelinga geantwoord door eerst nog eens het bekende standpunt der V. G. N. uiteen te zetten en te herinneren aan het onderhoud met de staatssecretaris, uitvloeisel van de bekende notie ter jaarvergadering, waarbij duidelijk is gemaakt dat schriftelijk eindexamen zonder langdurige experimenten niet door de V. G. N. wordt geaccepteerd. Op de vraag, of nu reeds met de experimenten kon worden begonnen, zo ja door wie en waar, is nog niet geantwoord.

Onlangs was de staatssecretaris nog eens schriftelijk aan die vraag herinnerd; op het moment van de Pietersberg-vergadering was hierop nog geen antwoord binnen. De vrees bestaat, dat toch een of andere manier van schriftelijk eindexamen zal worden voorgeschreven zonder voldoende experimenten. Volgens de staatssecretaris was (zulks was bij het onderhoud gebleken) reglementswijziging 'n half jaar à 3 maanden vóór het eindexamen mogelijk. Dat zou voor ons, aldus Stoelinga, een onaanvaardbare zaak zijn om onderwijskundige redenen, daar de leerlingen hiervan het slachtoffer zouden worden.

Wat moeten we doen, als het gewraakte eindexamenreglement afkomt? Om het bestuur hierin te adviseren is een commissie ad hoc gevormd. 'n Buitengewone algemene ledenvergadering zegt de voorzitter, op 'n verzoek uit de zaal, zonder meer toe.

Ook uit de zaal wordt geopperd: doe 'n beroep op de Raad van State. Zulke en dergelijke mogelijkheden worden thans op hun waarde getoetst. In zijn slotwoord drong collega Stoelinga nog aan op het kenbaar maken aan het bestuur van alle mogelijke suggesties wat betreft de te volgen tactiek.

'n Urgente kwestie, door de voorzitter aangesneden wordt ook geschapen door het feit, dat de werkzaamheden der vereniging steeds uitgebreider vormen aannemen. De toekomstige lerarenopleiding, de post-academiale vorming zijn kwesties, die steeds meer aandacht vragen, evenals de ontworpen regionale planning. Met dit alles hangt de toestand der financiën van de Vereniging nauw samen. Tenslotte wekte de voorzitter de afdelingsbesturen op, aan het dagelijks bestuur door te geven, wat de leden op het hart ligt.

Dan het gebruikelijke, maar hier zeer op zijn plaats zijnde, dankwoord aan de didactiekcommissie en alle bij de voorbereiding der conferentie betrokkenen. (Men denke aan de "working-papers".)

Het allerlaatste slotwoord werd natuurlijk door didactiekcommissie-voorzitter Van der Meulen gesproken! klaarheid van standpunt en onderlinge verbondenheid! Inderdaad zijn dat twee zaken, waar het in de toekomst op aan zal komen.

'n Belangrijk punt zou bijna worden vergeten. Er is in de gauwte ter slotbijeenkomst 'n plan ontworpen om praktische verworvenheden als toetsen e.d. ter beschikking te stellen van alle belangstellenden. Als de conferentiegangers hiervan nu eens spoedig de nadere uitwerking in Kleio zouden kunnen vernemen, zouden de initiatiefnemers velen aan zich verplichten en was er nu eens iets héél praktisch uit de bus gekomen.

Narcolepticus

DISCUSSIONOTA EXPERIMENTEERSCHOLEN.

Het bestuur van de V.G.N. kreeg van drs. J. Moora, evaluator v.w.o.-h.a.v.o., het verzoek een concept voor een discussienota samen te stellen ten behoeve van de regionale vergaderingen en de landelijke bespreking, waar geschiedenisleraren van de experimenteerscholen v.w.o., najaar 1969 en januari 1970 met elkaar over de problemen van hun vak op hun school spreken.

In opdracht van het bestuur heeft de Didactiekcommissie deze discussienota samengesteld, die ter informatie van alle leden in dit Kleionummer gepubliceerd wordt. Het ligt in de bedoeling dat de verslagen van de besprekingen t.z.t. ook in Kleio zullen verschijnen.

Commissie V.W.O. - H.A.V.O. - M.A.V.O.

Discussienota voor geschiedenis

Inleidende opmerking.

Daar de Didactiekcommissie van de V.G.N. uit de rapporten van de in vorige jaren gehouden regionale besprekingen en van de steeds daarop volgende landelijke vergadering te Utrecht de indruk heeft, dat diverse punten uit de indertijd door de V.G.N. samengestelde discussienota nog actueel zijn en nimmer geheel werden doorgesproken, zult u in dit hier voor u liggende stuk een en ander lezen wat u misschien bekend voorkomt.

De Didactiekcommissie heeft evenwel gemeend dat, om een betere informatie over de ervaringen met betrekking tot het geschiedenisonderwijs op de experimenteerscholen te verkrijgen en om de besprekingen in bovengenoemde vergaderingen te stimuleren, de opzet van de discussienota gewijzigd moest worden.

Die opzet is thans als volgt:

A: aan de collega's van de experimenteerscholen wordt een aantal vragen gesteld over de praktijk van het geschiedenisonderwijs op hun school, met het verzoek deze vragen in overleg met de vakcollega's van de school schriftelijk te beantwoorden en die beantwoording in te leveren bij de voorzitter of de rapporteur op de regionale bijeenkomst;

B: na deze bezinning worden B-vragen, die in relatie staan tot de A-vragen, aan de regionale vergadering ter discussie voorgelegd.

Ten overvloede wil de Didactiekcommissie er op wijzen dat het niet de bedoeling is dat u in uw beantwoording van de vragen titels van boeken gaat noemen. Zij veronderstelt dat - als in onderstaande vragen over een methode gesproken wordt - u in de eerste plaats inderdaad voor een methode gekozen hebt en daarna pas voor een boek, of een serie van boeken, waarin één of meer auteurs geprobeerd hebben die methode gestalte te geven.

A. Vragen (schriftelijk beantwoorden en deze beantwoording inleveren op de regionale vergadering)

1. In het in augustus 1967 in Kleio verschenen doelstellingenrapport (verkrijgbaar bij de Administratie van de V.G.N., Mient 272, Den Haag) worden als doelstellingen van het geschiedenisonderwijs genoemd:
 - . het bijbrengen van kennis;
 - . het bijbrengen van vaardigheden.
- a. Streeft u naar de realisering van deze doelstellingen in uw geschiedenisonderwijs?
- b. Zo ja, hoe tracht u deze te realiseren in de brugklas en de klassen 2 t/m 4?
- c. Hoe in de klassen 5 en 6?
- d. Streeft u naar andere doelstellingen in uw geschiedenisonderwijs? Welke?
2. De urentabellen voor het vak geschiedenis in de brugklas en de klassen 2, 3 en 4 hebben de leraar gedwongen zich op de keuze en de methode van aanbidding en verwerking van de leerstof te bezinnen. Velen van u - misschien wel allen - zijn dan ook tot gebruik van een andere methode overgegaan.
 - a. Volgens welke methode zijn u en uw leerlingen in bovengenoemde klassen bezig? (Bijvoorbeeld de cursorische, de semi-concentrische, de thematische, de exemplarische of een andere methode).
 - b. Welk doel had u bij de keuze van deze methode voor ogen?
 - c. Bent u over de gekozen methode tevreden of bent u van mening dat het door u gestelde doel (nog?) niet bereikt is? Uw antwoord s.v.p. motiveren.
3. Houdt u er bij de in vraag 2 genoemde klassen rekening mee dat:
 - a. Voor veel leerlingen het eindonderwijs in uw vak is?
 - b. Het "basisonderwijs" is voor wie in de hogere klassen geschiedenis als keuzevak kiest?

- c. Indien u op 3a en 3b een bevestigend antwoord geeft, hoe probeert u dat eindonderwijs en dat "basisonderwijs" te concretiseren? (Bijvoorbeeld door een weldoordachte leerstofkeuze en/of door het gebruik van een bepaalde methode)
4. Het onderwijs in de staatsinrichting maakt thans ook deel uit van het programma in de klassen 2, 3 en 4, waarvoor de geschiedenisleraar de verantwoording draagt.
Op welke wijze functioneert dit onderdeel van het programma voor deze klassen in uw lessen?
- Integreert u het in uw geschiedenisonderwijs?
 - Vormt het een apart onderdeel in uw lessen?
 - Houdt u er rekening mee dat ook voor dit onderdeel er sprake is van eindonderwijs en "basisonderwijs"?
5. De samenstelling van vakkenpakketten voor de leerlingen in 5 en 6 v.w.o. kan gericht zijn op een eventuele voortgezette studie na het v.w.o. of gebaseerd zijn op de mening dat het vak geschiedenis een bijdrage levert tot de algemene, maatschappelijke vorming.
- Zoudt u rekening willen houden met eisen en verlangens van de wetenschappelijke historische opleiding en waarom?
 - Of prevaleert bij u de algemene, maatschappelijke vorming en waarom?
6. Het eindexamenprogramma schrijft de bestudering voor van:
- de laatste halve eeuw;
 - onze staatsinstellingen;
 - keuze-onderwerpen.
- Laat u de laatste halve eeuw globaal, thematisch of globaal en thematisch bestuderen?
 - Is bij u de bestudering van de staatsinrichting geïntegreerd in het geschiedenisonderwijs of vormt het een apart onderdeel?
 - Kiest u de keuze-onderwerpen:
 - . uit de laatste halve eeuw;
 - . uit de negentiende eeuw;
 - . uit diverse perioden, maar niet uit de laatste halve eeuw.
 - Pleeft u met de leerlingen overleg over de programmering ten aanzien van de laatste halve eeuw, de staatsinrichting en de keuze-onderwerpen?
 - Hoe tracht u verband te leggen tussen de leerstofprogrammering voor de lagere klassen en die van de hogere klassen?
7. Bij de tot stand koming van de Wet op het Voortgezet Onderwijs (WVO) is de wens uitgesproken dat in dat onderwijs nu meer differentiatie/individualisering mogelijk zou worden.
- Hoe bent u in uw geschiedenisonderwijs in de klassen/groepen 5 en 6 bezig?
 - . uitsluitend of ten dele klassikaal?;

- uitsluitend of ten dele door middel van differentiatie/individualisering (bijvoorbeeld door het geven van opdrachten aan enkelingen of kleine groepen enz.)?
 - b. Indien u een of andere vorm van zelfwerkzaamheid toepast, kunt u beschrijven hoe u deze probeert te realiseren?
8. Indien u er niet in slaagt een of andere vorm van zelfwerkzaamheid toe te passen, komt dat dan door:
 - a. Te grote klassen/groepen?
 - b. Gemis aan een vaklokaal?
 - c. Gemis aan een vakbibliotheek/voldoende geschikte literatuur?
 - d. Te weinig uren?
 - e. Gemis aan didactische scholing?
 - f. Andere oorzaken? Welke?
 9. Bij de vakkenintegratie kan het isolement van de vakken worden doorbroken en kan de leerlingen de samenhang van de vakken gedemonstreerd worden.
 - a. Hebt u ervaring met de integratie van vakken in de klassen 5 en 6, waar ook het vak geschiedenis bij betrokken is? (hier wordt in de eerste plaats aan zgn. projectonderwijs gedacht).
 - b. Indien ja, kunt u iets over die integratie, uw ervaring met die integratie én die van uw leerlingen vertellen?
 - c. Zo niet, is dat dan omdat u of uw collega's bezwaren hebben tegen projectonderwijs (welke zijn die bezwaren?) of om andere redenen?

B. Vragen voor de discussie in de vergaderingen.

1. Wat vindt u als doel van het geschiedenisonderwijs:
 - a. voor de lagere klassen dat er naar gestreefd wordt dat de leerlingen zich leren inleven in historische situaties, in de samenleving van de mensen in het verleden en dat zij de vaardigheid leren van het leren werken met boeken, kaarten, visueel materiaal enz., m.a.w. dat zij leren zelfstandig en creatief in ons vak te studeren;
 - b. voor de hogere klassen dat er meer de nadruk gelegd wordt op het verleden als basis van het heden, voorts op inzicht in processen en structuren en het zelfstandig werken aan grotere onderwerpen en projecten.
2. Bestaat er binnen uw groep - na afweging van de voor- en nadelen - een communis opinio welke van de in vraag A2 genoemde methoden de voorkeur verdient en waarom?
3. Is men van mening dat de in B 1 a omschreven doelen te summier zijn voor die leerlingen voor wie in klas 3 of 4 geschiedenis een aflopend vak is?
4. Wat is het oordeel van de groep: moet de staatsinrichting een geïntegreerd

of een apart onderdeel vormen en waarom?

5. Bestaat er binnen uw groep een mening over het volgende:
 - a. Moeten er bij het vak geschiedenis nu het een keuzevak is, in de klassen 5 en 6 v.w.o. "hogere eisen" gesteld worden dan in het pre-mammoettijdperk het geval was?
 - b. Indien men hier bevestigend op reageert, kan men die "hogere eisen" dan nader omschrijven?
6. a. Is men van oordeel dat het globale overzicht in de lagere klassen al verworven moet zijn en dat derhalve de bestudering van de laatste halve eeuw aan de hand van capita en/of themata kan geschieden?
b. Is men van oordeel dat in de klassen 5 en 6 v.w.o. met de leerlingen overlegd moet worden m.b.t. de programmering van de te bestuderen stof in die klassen?
7. Bestaat er in uw groep een communis opinio ten aanzien van onderwijskundige motieven met betrekking tot differentiatie/individualisering bij het vak geschiedenis?
8. Welke wensen - ze moeten onderwijskundig gemotiveerd kunnen worden - leven er in uw groep met betrekking tot de outillage voor het vak geschiedenis, zijn er lacunes?
9. a. Welke combinaties van vakken zijn bij vakkenintegratie volgens uw groep gewenst?
b. Hoe ziet u de verhouding met vakken als maatschappijleer, aardrijkskunde en economie, vooral in verband met de aandacht voor actuele problemen?
c. Ziet u een specifieke functie voor het vak geschiedenis in een geheel van geïntegreerde vakken?

Namens de V.G.N.

de Didactiekcommissie

REVOLUTIE-CULTUS

drs. J. S. Wijne

Jean Lacouture: Ho Tsji Min
Lee Lockwood: Castro's Cuba, Cuba's Fidel
Camilo Torres: Revolutie: christelijke opdracht
Dagboek van een guerillero
Régis Debray: Revolutie binnen de revolutie?
alle vijf boeken uitgaven van Bruna in Utrecht.

Camilo Torres, de priester uit Columbia, die uit zijn ambt stapte en een verzetsstrijder werd heeft in één van zijn publicaties gesproken over ideologisch kolonialisme. En daarmee bedoelde hij, dat er in de westelijke, geïndustrialiseerde wereld zoveel mensen zijn, die uit de sociale strijd in de onderontwikkelde wereld de ideeën putten voor de politieke strijd in hun eigen samenleving. Aan deze woorden moest ik denken bij het lezen van de bovenstaande boeken.

Castro, Ho Tsji Min, Torres, Debray, het zijn de grote helden voor wat in de westerse samenleving de 'new left' wordt genoemd. Wanneer in Berlijn studenten zich afzetten tegen een bepaalde bestuursvorm van de universiteit en tegen de politieke besluitvorming in hun land, dan demonstreren zij met borden van de hierboven genoemden en rennen op de maat van de kreet 'Ho Ho Ho Tsji Min' over de boulevards van hun stad.

De redenering is vrij eenvoudig. De Verenigde Staten zijn het meest uitgesproken voorbeeld van de westerse samenleving. En daarmee wordt dan door de 'new left' bedoeld een samenleving waarin het verwerven van materiële welvaart primair is en doorslaggevend voor het leiderschap in die samenleving. En wie zich nu tegen de Verenigde Staten keert, wijst dus dit materialisme af en is daarmee goed. Welnu Ho Tsji Min vecht in Vietnam tegen Amerikaanse troepen. Castro's Cuba wordt geblokkeerd door de VS. En in Latijns-Amerika hebben de verzetsstrijders hun strijd vooral gericht tegen de Noord Amerikaanse economische invloed. Dus deze mensen zijn allemaal goed en moeten als voorbeeld dienen voor ieder, die van mening is, dat onze westerse samenleving verrot is door zijn materialisme, zoals dat in zijn economische ontwikkeling tot uitdrukking komt. En om deze stellingen te ondersteunen verschijnen reeksen boeken over deze mensen en hun landen.

Het paradoxale is dacht ik, dat deze idolen in hun eigen land niet veel anders zijn dan degenen, die in de westerse samenleving doelwit zijn van de new left: nml. politieke leiders die naar een materiële verbetering van hun onderdanen streven.

Uit de biografie van Ho Tsji Min komt een heel andere figuur naar voren dan de man, die de new left van hem maakt. Men zou kunnen zeggen ondanks de biograaf. Het is heel interessant hoeveel moeite Lacouture doet om te doen voorkomen, dat Ho toch wel een internationaal revolutionair leider was.

Terwijl hij als karakteristiek van Ho's leven zegt, dat diens levensgeschiedenis is '.... in de eerste plaats die van een eeuwig pogen om te komen tot een synthese tussen de eisen van het proletarisch internationalisme en die van een Vietnamees nationalisme.', trekt hij daaruit zonder meer de volgende conclusie: 'Kortom, dit nationaal-communisme stoelde op een zo breed mogelijk denkbaar internationalisme'. En op die manier kan Ho dan gebruikt worden voor de revolutionaire oppositie in de westerse samenleving.

Lacouture's boek wemelt van dit soort logica. Wanneer de Komintern rond 1935 kenbaar maakt, dat de vorming van een Volksfront tegen het fascisme noodzakelijk is, concludeert Lacouture hieruit, dat Ho van de Komintern gelijk krijgt inzake zijn samenwerking met de nationale bourgeoisie in zijn land tegen de Franse overheersing. Alsof dus elk nationalisme, zoals zich dat in koloniën vertoont, per definitie anti-fascistisch zou zijn. In de eerste plaats is dit een erge dubieuze stelling, omdat het fascisme toch wel in belangrijke mate met de structuur van een westerse samenleving is verbonden en omdat het toch wel eens interessant zou zijn te onderzoeken hoeveel en welke kenmerken van het fascisme er te constateren zijn in deze nationalistische bewegingen.

Ondanks de verheerlijking van Ho door Lacouture is diens boek van betekenis. Het is namelijk het verhaal van een man, die zijn landgenoten wilde bevrijden van een vreemde overheersing, waarvan hij zelf de cultuur had overgenomen. Ho wilde geen breuk met Frankrijk. Zoals hij zelf zei, las hij jaar op jaar Victor Hugo en Michelet, omdat ze zo voortreffelijk de stem van het gewone volk vertolkten.

Als zoon van een Vietnamese mandarijn min of meer een geboren bestuurder dus, is hij in de paradoxale situatie gekomen, dat hij zijn land pas kon besturen als hij het kon bevrijden van overheersers, wier cultuur hij bewonderde. Het is de tragiek van veel nationalistische leiders uit de ontwikkelingslanden en vroegere koloniën. Zij strijden voor mensen aan wier levenssfeer zij langzamerhand zijn onttrokken en tegen mensen, wier cultuur zij hebben overgenomen.

De oplossing van het Vietnamese probleem werd voor Ho een uit de westerse samenleving voortgekomen ideologie als het socialisme. En alleen door een messianisme, dat voor het westen op dit moment een anachronisme zou zijn, kon hij die oplossing in Vietnam blijven propageren. Dit probleem komt, ondanks de schrijver, toch goed in diens boek naar voren.

Lee Lockwood, de Amerikaanse journalist, die in zijn boek een dagenlang durend interview met Fidel Castro weergeeft, beschrijft dezelfde problematiek. Ook Castro was niet een man uit het volk. Hij vertelt zelf over de petit-bourgeois opvoeding, die hij genoten heeft en over de betekenis van zijn opvoeding aan een jezuïetenschool en de universiteit. Ook hij gaat uit een bestudering van het marxisme een verklaring zoeken voor het economisch beheersen van de agrarische structuur van zijn land door een geïndustrialiseerd land als de VS. En ook hij kan alleen via een messianistisch leiderschap dit

tot stand proberen te brengen.

Het is uitermate boeiend het interview van Lockwood te lezen. Hij weet goed te vragen en wat nog belangrijker is, goed door te vragen, zodat Castro steeds weer zijn antwoorden moet toelichten.

Het verhaal van Camilo Torres is niet veel anders. Opnieuw ontmoeten we hier een man uit welgestelde kringen, die de opvoeding krijgt, die bij die kringen hoort. Hij wordt priester en raakt dan spoedig teleurgesteld in de houding van de kerk tegenover het sociale vraagstuk in zijn land. Is dat iets bizonders? Welnee natuurlijk. Al eeuwenlang zijn er priesters geweest, die in conflict kwamen met hun kerk. En altijd was het centrale probleem, dat volgens die geestelijken de kerk de dagelijkse nood van de gelovigen niet als probleem zag in relatie tot haar eigenlijke taak op deze wereld. De bundel opstellen van Torres is dan ook helemaal niet belangwekkend, wanneer aan dat probleem aandacht wordt besteed. Interessant is zijn analyse van de Latijns-Amerikaanse samenleving. Maar dit zal wel niet de enige bedoeling van de uitgave zijn geweest. Torres is immers een held, omdat hij voor het lot van de armen is gesneuveld en als zodanig een voorbeeld voor ieder, die bij ons de samenleving wil veranderen.

De resterende boeken zijn van geen waarde. Het Dagboek van een guerillero is een armzalig propagandaverhaal, dat ons duidelijk wil maken hoe moeilijk een verzetsstrijder het heeft in Latijns-Amerika. En wat Debray te vertellen heeft is het verhaal van 'n geëxalteerde jonge man uit orthodox burgerlijke kringen in Frankrijk, die daar zijn draai niet kan vinden en dan denkt zijn afkomst te kunnen bestrijden door zich gevangen te laten nemen in Latijns-Amerika. Ik kan zo weinig verschil zien tussen een Debray en de Europese huurlingen, die in Afrika optreden onder het mom daar de Europese beschaving te redden, maar in feite net zo ontworteld zijn uit hun westerse milieu. Het is triest, dat in de westerse samenleving degenen, die een structuurverandering voorstaan idolen hebben als Ho, Castro, Torres en Debray.

Want het is juist bij de eerste drie de tragiek mensen naar een betere toekomst te moeten leiden, met wie ze nauwelijks door hun verwestering nog geestelijk contact kunnen hebben en dit dan moeten doen met een messianistisch leiderschap dat voor onze huidige westerse samenleving een volstrekt anachronisme is.

OVER DE VORMING VAN DE MENS EN DE CULTUUR

Dr. M. B. van der Hoeven.

In de literatuur van de laatste tijd, speciaal die van futurologische zijde, komt herhaaldelijk het probleem van de stabiliteit en/of veranderlijkheid van de mens naar voren. In de probleemstelling "stabiliteit of veranderlijkheid van de mens" kruisen elkaar verschillende probleemvlakken.

De polariteit van de historische en de futurologische instelling spitst het probleem toe op de vragen "Wat heeft in het verleden de mens gevormd, in stand gehouden en veranderd"? "Wat zal hem in de toekomst vormen, in stand houden en veranderen"?

Het probleem wordt verscherpt vanuit het gezichtspunt van de tegenspraak tussen de natuurlijke en de beschavingsrealiteit. Wat is er uit de natuurlijke grondslagen van de menselijke existentie geworden, uit de fysisch-chemische en biologische processen, sinds de mens aan de ontstaans- en ontwikkelingsprocessen van de maatschappij en de cultuur deelneemt? Wat voor een nieuwe "natuur" of "natuurlijkheid" is ontstaan en tot op welke hoogte is de mens gebleven en blijft hij een bijzonder bestanddeel van het natuurproces en van de natuurlijkheden?

Vanuit het standpunt van de activiteit en passiviteit wordt het probleem weer anders gesteld. Waartoe werd en wordt de mens door omstandigheden gedwongen? Wat heeft hem gevormd en zijn leven - goed of kwaad - in bepaalde vormen gedwongen?

Wat is als uiting van zelfontwikkeling van de mens, van zijn spontaneïteit en zijn scheppingsdrift ontstaan?

Het zal duidelijk zijn dat bij een zo groot aantal probleemvlakken in dit opstel voor KLEIO niet naar een wetenschappelijk verantwoorde volledigheid zal worden gestreefd. Bovendien overlappen de deelproblemen elkaar gedeeltelijk. Ik zal proberen enkele standpunten naar voren te brengen en laat de lezer graag over zijn eigen oordeel te vormen. Misschien willen anderen de min of meer niet naar voren gebrachte sectoren behandelen.

Bekend is de marxistische visie: De mens bevrijdde zich uit de schoot van het zuiver natuurlijke door zijn arbeid en de intermenselijke contacten. Zij vormen zijn bewustzijn en dus zijn denken. Het beslissende punt in de menselijke ontwikkeling werd niet bepaald door de natuur-afhankelijkheid van zijn (fysisch) leven. Veeleer door de maatschappelijke werkzaamheid, in het bijzonder de menselijke arbeid en de daaruit voortvloeiende economische betrekkingen. De zogenaamde menselijke natuur ging over in het menselijke wezen, in de menselijke aard, die door de historische totaliteit van de maatschappelijke verhoudingen, dus door de tijd, bepaald werd.

In deze conceptie bestaat er geen "Mensch an sich". Er bestaan slechts historische mensen, die hun specifieke menselijke eigenschappen naar omstandig-

heden aannamen. De levenswandel van de mens wordt beslissend bepaald door de veranderingen in de sociale structuur, in de produktie- en arbeidsvormen en in de daaruit voortvloeiende economische betrekkingen.

De liquidatie van de bourgeoisie en de opbouw van het socialisme heeft - zo meent men - een nieuw mensentype geschapen, dat de overblijfselen van het kapitalistische verleden afwerpt en een geheel nieuw profiel vormt, waarin een doelbewuste dienst voor en aan de maatschappij en aan de ideële belangen beslissende factoren zijn. De mens onderscheidt zich in diepste wezen van al het voorafgaande. Hij is niet alleen veranderd in zijn ideologie maar ook in zijn psyche, in zijn levenswijze, in al zijn levensuitingen.

Vanuit dit gezichtspunt is het probleem van "het wezen van de mens" een overwonnen standpunt. Wat de mens is, zo stelt men dan, kunnen alleen de aanhangers van het abstracte idealisme vragen, die naar de metafysische kern van de mens zoeken en daarbij niet merken, dat de classificeringen bij hun beschouwingen de verabsolutering en universalisering van de mens in een bepaald tijdsinterval is.

Men kan de vragen "wat is de mens", "wat is de maatschappij", "wat is arbeid en "wat is cultuur" niet losdenken van de historische vorm, die deze fenomenen bezaten. 1).

Veel kritiek schijnt niet in staat de analyse met behulp van de abstractie tot de grens door te voeren, waardoor vaak een bepaalde concrete vorm met het wezen van de zaak geïdentificeerd wordt. De kritische methode vereist de uiterste abstractie op een zo mogelijk rijk gedifferentieerde en afgezette concrete basis te funderen. De koppeling van deze methoden vormt de gang van het denken, dat zowel de lege abstrahering als ook de oppervlakkige concretisering en al te vormen van verwisseling van het algemene en bijzondere overwint. De samenhang in de verschillen en tegenstellingen te ontdekken, tegenstrijdigheden te synthetiseren, behoren tot de basis van dit proces.

Als we van deze methodologie uitgaan blijkt de vraagstelling of de mens als soort en als individu al of niet verandert een slecht geformuleerde probleemstelling. De schijnbare onveranderlijkheid van de mens is niet in overeenstemming met de veranderlijkheid van zijn levensvormen. Zij heeft haar wortels in het metafysisch substantialisme, dat het wezen van de mens buiten zijn levensprocessen zoekt. De tegengestelde these van de totale veranderlijkheid van de mens wordt weerlegd door het feit van de continuïteit van de biologische en maatschappelijke evolutie. En daarenboven nog subjectief hierdoor, dat we de mens op verschillende trappen van zijn historische en menselijke existentie als een gelijkwaardig wezen kunnen verstaan. Als deze continuïteit niet bestond zou de conceptie van de mens zelfs iedere grond verliezen en daarmee zou ook de anthropologie, de algemene psychologie en de algemene sociologie wegvallen, omdat zij de eenheid van hun onderwerpen zouden verliezen. Het probleem van het constante en de variabelen ligt op het terrein van de theorie van de mens anders dan in de wiskunde. De mathematische constante

blijft inderdaad onveranderlijk. De kleinste verandering zou zij in een variabele grootheid omzetten. De constante kan geen variabele zijn en omgekeerd. Op het terrein van het levensproces en nog meer op het terrein van het menselijk leven is deze logica ontoereikend.

Wanneer we een willekeurig element, dat mede de structuur van de menselijke werkelijkheid opbouwt, of wanneer we een willekeurige, door de biologie, psychologie of sociologie geformuleerde betrekking in ogenschouw nemen, stellen we altijd vast dat de stabiliteit een relatieve en historisch bepaalde basis is, dat de tijdsbegrenzing van deze verschijnselen zodanig werkelijk is, dat in het verloop van de ontwikkeling van de soort en het individu steeds meer veranderingen, verschuivingen en uitzonderingen voorkomen, die de stabiliteit van ieder type, zoals deze uit de anorganische natuur bekend is, uitsluiten. Daarbij moeten we eveneens bedenken dat de mens zijn bijzondere plaats in de natuur ook daardoor behoudt, omdat hij steeds meer over zich zelf moet beslissen, ongewone wegen kiest en ideeën uit de bovennatuurlijke wereld schept, die door een andere logica dan de logica van de eenvoudige natuurlijke bewegingen geleid wordt.

Er zijn filosofen die, oog in oog met de geestelijke dimensie van het menselijk leven, zijn produktiviteit en creativiteit, zijn initiatieven en geschiktheid een bovennatuurlijke realiteit van de cultuur te scheppen, basisbegrippen als "menselijke natuur", "wezen van de mens", "psychologische en filosofische wetmatigheid" en "anthropologische determinatie" afwijzen. Zij nemen aan dat alle determinatie slechts uiterlijk objectivering, scheppingen of "verdinglichte Schalen der menschlichen Existenz berühren kann, während der Kern des Menschen unverfälscht ist und einer äusseren naturgeschichtlichen, nomothetischen Bestimmung entgleitet" 2).

Vanuit dit gezichtspunt heeft de veranderlijkheid van de menselijke dimensies en eigenschappen een problematisch karakter. De verandering gaat uit van vergroting of verkleining, van behoud of omzetting van het grijpbare, waartegenover de mens als subject slechts door zijn ondefinieerbaarheid definieerbaar wordt 3).

De existentialistische denkers, nadat zij uit hun beschouwingen de kinderen, grijsaards en zieken uitgebannen hebben, ruimen de subjectiviteit een zodanige plaats in, een zodanige ruimte tot een herroeping van al het voorbij, dat door een enkele akt van de keuze, door één enkele beslissing het gehele verleden kan worden geannuleerd. De vraag naar de stabiliteit of veranderlijkheid verliest haar zin, omdat zij een poging veronderstelt het leven de dood te maken, het vloeiende te verstarren, het ongrijpbare te grijpen.

Wij willen het probleem anders stellen. Daar de mens altijd en onder alle omstandigheden een eenheid van het subjectieve en het objectieve is, betekent het probleem van de veranderlijkheid van de mens een analyse van alle objectieve, van de mens onafhankelijke of door hem geschapen werkelijkheden, die zijn beslissen of zijn keuze veronderstellen en eerst dan, als zij ontdekt worden, het beslissen met de kennis van oorzaken en gevolgen moge-

lijk maken, derhalve in diepere zin bij een vrije beslissing. De veranderlijkheid van de mens is vooral daardoor gekarakteriseerd alsof op het vlak van de menselijke werkelijkheid de natuur haar mechanismen omkeert en daardoor de ontwikkeling op een hoger vlak mogelijk wil maken; dat het door de natuur **gedetermineerde** proces tegen zijn oorspronkelijke vooronderstellingen gekeerd wordt. Bijna alles in het menselijk leven berust op de toepassing van de "omwegmethode", als de onmiddellijke doelbepaling een zoeken naar middelen oproept, die schijnbaar met het einddoel niets gemeenzaams hebben. Zo heeft zich de ontwikkeling van de mens (als soort) verheven boven de ontwikkeling van de hogere levensvormen, doordat de overdracht van genetische informatie van generatie op generatie en het mechanisme van de natuurlijke keuze en adaptatie in darwinistische zin steeds meer door de overdracht van kennis, voorbeelden en verhoudingsvormen op de weg van de cultuuroverdracht, op de weg van leren en opvoeden verdrongen werd.

De mens heeft weliswaar van de primaten veel kentekenen van de anatomische en fysiologische structuur van zijn organismen geërfd, maar hij ontwikkelde zich pas tot de hoogte van de historische mens doordat hij op grond van zijn instincten in zijn strijd met de vijandige wereld rondom de mens de energie van de primaire instincten tegen alle reflexieve bevrediging wist te gebruiken, doordat hij tussen de primaire impulsen en de uiteindelijke bevrediging een steeds gecompliceerder werkzaamheid wist in te voegen. Zo heeft hij op deze grond zijn eigen praktische en ethische persoonlijkheid opgebouwd en om zich heen de wereld van beschaving, die de natuurlijke grondstoffen en natuurlijke krachten in veranderde, gedenatureerde vorm bevat.

Het begrip van deze ontwikkeling mag men niet op de vooronderstelling van de zogenaamde biocentrische leer van de mens (Klages en Prinshorn) bouwen, die uit het intellect en de wil een, de ziel vijandige en het leven verstikkende kracht maakt. Ook niet op de teleologische vooronderstelling van het ingrijpen van een bijzondere geestelijke wereld in de organische evolutie, waar op bepaalde knooppunten de natuurlijke evolutie en de bovennatuurlijke wereld elkaar ontmoeten. Het is voldoende om van enige eigenschappen, wetmatigheden en mechanismen van het natuurlijke, organische proces uit te gaan om minstens de mogelijkheid van een zodanige ontwikkeling te ontdekken. Als de mens in de veruiterlijkte cultuur en de innerlijke constructie van zijn eigen wezen tegen zich zelf natuurkrachten opstelt kan hij dat slechts doen, omdat de natuurontwikkeling zelf op tegenstellingen, spanningen en polariteiten is opgebouwd, die zich onder gunstige omstandigheden trapsgewijze ontwikkelen, verwerklijken.

Men kan de aanhangers van de onveranderlijkheid van de mens de formulering tegenwerpen, dat de geschiedenis van de mens een ononderbroken transformatie van de menselijke natuur vormt. Karl Marx was de eerste die systematisch de gedachte ontwikkelde dat het produktiesysteem, economische betrekkingen tussen de mensen, de juridisch-politieke "bovenbouw" en vormen van het geestelijk leven van de maatschappij anthropologisch relevant zijn.

Dit betekent dat het uitwendige milieu, dat de mens enerzijds produceert onder de druk van de levensnoodzakelijkheden, anderzijds om zijn behoeften te bevredigen, te bezitten of te beheersen, zijn individualiteit op het spel te zetten tegelijk een onbewust proces van zelfvorming en zelfverwerkelijking als een eenheid van historisch, psychisch en sociaal karakter is. Het is niet zonder belang in welke vorm de mens werkt, wat hij ruilt, wat hij zich materieel toeëigent, welke sociale positie hij inneemt en in welk materieel milieu het drama van het menselijk leven zich ontwikkelt. De mens verhoudt zich actief tegenover zijn bestaansvoorwaarden. Tegelijk verhoudendeze veranderende voorwaarden, in de wereld van de beschaving geobjectiveerd, zich actief tegenover hem. Niet alleen de materie "lacht in poëtische glans de mens toe" in de herontdekking van de natuur in de Renaissance, maar ook de zakelijke wereld, waaruit de materiële basis van de beschaving bestaat, lacht de mensen toe. Maar zij kijkt hem ook duister aan, wekt in hem menselijke en culturele gevoelens, stoot hem af, wat zijn natuur doet ontstellen en de manifestatie van zijn wezen onderdrukt.

Dit uitgangspunt kunnen we onderschrijven zo lang wij in tegenstelling tot de puur mentalistische, spiritualistische en moraliserende instellingen, tot de zogenaamde vergeestelijking van de mens, onvoorwaardelijk op streng materiële grondslagen staan, zowel wat de menselijke beschaving als wat de mens zelf betreft.

Men heeft de conceptie van Marx onontwikkeld. Later heeft men getracht op de eenmaal gegeven basis verder te werken en men trachtte de vooronderstellingen en voorwaarden van de menselijke existentie schematisch door economiseren, sociologiseren en ideologiseren te karakteriseren. Wat aan de conceptie ontbrak is het feit, dat de sociale en individuele, de sociologisch-historische en anthropologisch-psychologische kanten van het probleem niet tegen elkaar afgewogen werden. Marx evenwel heeft in de materialistisch-dialectische conceptie van de mens en de geschiedenis deze aspecten niet vergeten. De idee, dat de mens zelf de basis van zijn werkzaamheid en produktie is 4), evenals de idee, dat bij de beoordeling van een maatschappelijk probleem de totaliteit van de menselijke levensuitingen de hoofdrol moet spelen, doordringt als een aangehouden grondtoon zijn werk.

Maar de opzet van zijn politieke economie van het kapitalisme heeft een beeld te voorschijn roepen, waarvan men de grens als volgt kan omschrijven: het bewustzijn van de mens is de som van zijn ideologie en er zijn geen mensen, er bestaan alleen klasse-individuen.

Als we de these opstellen dat de verandering van de sociale structuur, de sociale revolutie, en het veranderde type van de economie een relevante situatie scheppen zijn we het standpunt genaderd van de sociologen, anthropologen, psychologen en filosofen, voor wie tot op zekere

hoogte het probleem van de structuur van het menselijk bewustzijn, de vorming van zijn motivatie, afhankelijk is van voor de oplossing elementaire feiten zoals de terzijdestelling van de materiële nood, terzijdestelling van de werkloosheid, vorming van een minstens fysiologisch onberispelijk milieu, liquidatie van nationale onderdrukking, enz. 5)

Ongetwijfeld hangen deze negatieve verschijnselen samen met de zogenaamde menselijke natuur en het menselijk wezen. Er zou geen produktie en economie bestaan als er geen honger bestaat, geen behoefte om te wonen en zich te kleden, geen behoefte aan andere materiële goederen. Er zou geen politiek zijn en geen staat als er geen motieven waren om te heersen over andere mensen, wanneer er geen dialectiek van de passiviteit en de activiteit, dominantie en submissie in werking trad. Er zouden geen oorlogen en revoluties zijn als de mensen de frustratie van bepaalde behoeften en belangen niet met agressieve tendenzen zouden afreageren, die tenslotte tot alle middelen, zelfs tot het liquideren van de tegenstander kunnen leiden. In een paradox toegespitst: de verklaring van dit alles, de motivatie van des mensen hoogste uitingen en scheppingen, waartoe hij bekwaam is ligt daarin, dat deze in de grond genomen dezelfde blijft, die de mens tot de verschrikkelijkste catastrofes en de brutaalste barbarij drijft. Onderzoekingen van enige anthropologen tonen aan dat de mens, wat zijn natuurlijke uitrusting betreft, tot dezelfde categorie van wezens behoort, bij wie de gevoelens van liefde en trouw met de affectie van haat en destructie onafscheidelijk verbonden zijn, zodat de toename van de een toename van de andere tot gevolg heeft. 6).

We wijzen evenwel de conclusie af dat voor de nood en de onderdrukking, voor de oorlogen en catastrofes de overgeërfd menselijke natuur verantwoordelijk is. De structuur van de menselijke existentie is zo geschapen dat het noodlot van de primaire impulsen, rudimentaire behoeften en instinctieve residuen niet de natuur zelf, maar de beschavingsvorm beslissend bepaalt. Agressie blijft agressie, maar er bestaat een groot onderscheid tussen de agressiviteit, die o. a. in een wetenschappelijke polemiek of in een faire sportwedstrijd naar voren komt, en de agressiviteit die uitmondt in concentratiekampen of genocide. Het is onwaarachtig en amoreel zich op de biologie te beroepen, als het natuurmechanisme overwegend de rol van materie speelt, die de sociale en culturele krachten vormen, in de goede richting houden en aanwenden, ofschoon ook zij de sporen van hun natuurlijke herkomst dragen. De geschiedenis toont aan binnen welke grenzen de beschaving de menselijke natuur wist te veranderen. Die veranderingen bestaan daarin dat enige impulsen, behoeften en tendenzen naar voren gehaald, ontplooid en gecultiveerd werden, andere daarentegen teruggehouden en onderdrukt, weer andere in hun tegendeel werden omgezet. En wel zo dat in deze processen op een bijzondere, nog niet volledig verklaarde wijze het biologisch erfgoed met het leer- en opvoedingsproces van de gegeven cultuur verbonden werd. Als in een opvolgende rij van generaties bij een deel van de bevolking door de levenswijze de agressiviteit gecultiveerd wordt, schijnt deze tendens tot verhoogde agressivi-

teit genetisch te veranderen 7). Veranderen nu de levensvoorwaarden dan komt het, als deze nu genetisch geworden tendens zich niet kan laten gelden tot een trauma, die ontspringt uit de tegenspraak tussen de nieuwe beschavingsvorm en het historisch gevormde complex van de motivatietendenzen.

Ditzelfde geldt voor de eigendomstendens, voor de orde en de pedanterie, voor de waardering van de mensen naar het sociaal-economische statuut, al-
lemaal zaken, die het kapitalistische systeem generaties lang cultiveerde. Iedere maatschappijvorming en ordening was op een bepaalde wijze een ingreep in de structuur van de menselijke natuur, hoewel de graad van de intensiviteit van deze ingrepen niet mag worden overschat. De beschaving modelleert door opvoeding en levensvormen de verschillen tussen man en vrouw, drukt de voorstellingen haar karakter op van wat normaal en wat abnormaal is, wat gezond en wat ziekelijk, geoorloofd en verboden is.

De relatieve plasticiteit van de mens wordt door deze hele anthropologische ontwikkeling bewezen. De ontkenning van deze plasticiteit berust in de regel daarop, dat de bepaalbaarheid door de tijd, de historische maatstaven dus, niet gerespecteerd worden. Naar deze mening moeten zij honderden, misschien duizenden jaren werken om het erfgoed te beroeren. 8)

De kritiek was voornamelijk gegrond op de idee, dat de sociale vormen van de arbeidsdeling, de professionalisering van de intermenselijke relaties de natuur van de mens gelijkelijk vervreemdden als de fysische nood en de economische uitbuiting. Bij alle scherpte van deze kritiek mag men evenwel de positieve kern van de historische ontwikkeling niet verwaarlozen. Deze kern ligt daarin dat de vormen van de uitbuiting, privaateigendom, vorming van klassen en politieke reflexorganen tegelijk een onweersprekelijke vorm van de mens en de cultuur betekent. De vormen in de menselijke arbeid, die he-
den in zwang zijn, werden gelijktijdig ontplooid en gedeformeerd.

De anthropologie en de sociale psychologie heeft in de 20e eeuw aangetoond dat het tot analoge vormen van vervreemding kan komen in de menselijke betrekkingen en rollen. De mensen leven zich in in de rollen van vader en moeder, zoons en dochters, familieleden met dezelfde eenzijdigheid, waar-
op zij de arbeid professionaliseren. De huidige crisis van de familie wordt niet alleen veroorzaakt omdat de familie door de historische ontwikkeling een deel van haar sociale functies verloren heeft, maar omdat de familie steeds meer een geformaliseerde functie werd, voorzover het om de mense-
lijke subjectiviteit gaat, terwijl de vorm van het familieleven en de voor-
stelling van de verschillende rollen daarin aan de verleden tijd voldoen, toen deze functies nog niet ten volle ontwikkeld waren, maar ook niet ontwikkeld konden zijn.

De materialistische geschiedbeschouwing gaat er van uit, dat in de meer primitieve sociale organisaties een elementair samengroeien van de mens met zijn rol tot stand komt. De mogelijkheid om zich van deze rol te distantiëren heeft het kapitalisme bewerkt. Het gaat niet alleen om de rollen in de macrostructuur van de maatschappij, maar ook om de rollen in de microstruc-

tuur. De klassieke psycho-analyse onderzoekt nog altijd de familieconflicten als conflicten van verschillende posities en rollen.

De tegenwoordige opvoedingsproblemen ontspringen niet het minst uit het feit dat de betrekkingen tussen ouders en kinderen geformaliseerd waren en leeg werden, zodat het contact van subjectiviteiten beneden een toelaatbare grens kwam te liggen. Mitscherlich deelt mee welk hoog percentage van geanalyseerde personen uitspreekt, dat zij hun vader en moeder eigenlijk nooit hebben leren kennen. Het gaat om die vormen van de subjectiviteit, waarin de mens met zijn vrees en hoop, zijn streven en verliezen, beslissingen en haar motieven, in een wisseling van optimistische en pessimistische vormen verschijnt. Daarin dus, wat onvervangbaar is en waarin de gegeven subjectiviteit door niets verwisseld of geruild kan worden 9).

Daar de tegenwoordige opvoedingsvormen slechts onvoldoende de opgave van de medevorming van de structuur van de menselijke persoonlijkheid onder de knie kregen treedt het jonge kind in de school, in de later arbeids- en maatschappijrelaties, reeds door de fouten van de eerste formatieve tijd geraakt. Daardoor wordt het probleem van de menselijke mutatie tot een groter probleem, als het namelijk om de macrostructurele betrekkingen gaat. Het wordt het probleem van de langzamerhand optredende veranderingen van de gehele context van het menselijk leven van het prenatale stadium tot de problematiek van de bejaarden.

De mogelijkheid van de menselijke mutatie grijpt op drie sferen in:

- in de biologische basis van de menselijke existentie en de betrekkingen van de mens tot de natuur;
- in de beschavingsvorm, die de mens vormt en waardoor hij zich cultureel uit en een innerlijk milieu schept;
- in het ressort van het subjectieve beslissen, de vorming van het actieve inwerken van de subjectiviteit op zijn overgeërfde en verworven natuur- en beschavingsvoorwaarden.

De ingrepen op de natuur worden steeds talrijker. Hoe dieper deze ingrepen worden des te duidelijker wordt het, hoe weinig de huidige mensheid voorbereid is de onmiddellijke en verwijderde gevolgen vooruit te bezien en te corrigeren. Het schijnt dat het bewustzijn nog onvoldoende ontwikkeld is om in te zien dat de natuur, en in het bijzonder de organische natuur, een gecompliceerd systeem van systemen is, dat op ons ingrijpen met zijn eigen gedragsnormen reageert. Tegenover de subjectiviteit van de mens staat de subjectiviteit van de wereld. De verhouding van de mens tot de natuur vormt zich in die mate, waarop na de "ingreep" van de mens zijn partner antwoordt.

De voorbeelden van de reactie van de micro-organismen op de antibiotica, of de degeneratieverschijnselen gepaard gaande met de verlaging van de zuigelingensterfte zijn bekend. De huidige beschaving en het leven daarin vormen een bewegingsevenwicht, dat zich in de loop van miljoenen jaren stabiliseerde. Diepe ingrepen in dit evenwicht hebben "afweer" en "wraak" van de natuur tot gevolg, waar de mens dikwijls nog radeloos voor blijft staan.

Bijzonder drukkend zijn de explosies, zoals bijvoorbeeld de geboorte-explosie. De vorm van de beschavingsontwikkeling tekent zich daardoor af dat voor iedere "verovering" van de beschaving op de natuur de passende schuld vereffend wordt. Deze antithetische eigenschap van de vooruitgang heeft eerst Rousseau, later ook Hegel en Marx verontrust. De vooruitgang in een richting heeft achteruitgang in een andere richting tot gevolg. Deze tweeslachtigheid van de vooruitgang komt ook in onze beschaving voor en zo lang het niet tot veranderingen in de basis van het menselijk leven komt kan men geen grote en blijvende veranderingen verwachten. Dit wordt heel sterk in de problematiek van de industriemaatschappij en in de tegenspraken van de postindustriële ontwikkeling ondervonden.

De ontwikkeling van het technische niveau verloopt ten koste van de morele en culturele ontwikkeling van de mens. De ontplooiing van de techniek wordt met een deformatie van het fysiologische proces, met de verintellectualisering van het leven betaald. De steeds grotere gecompliceerdheid en daardoor de grotere kans op conflicten begunstigt de neurose en psychopatische verschijnselen. Op het gebied van de menselijke betrekkingen werken nog steeds primitieve mechanismen, het recht van de sterkste, het principe van het ius talionis.

Zo komen we tot de principiële vraag: Ligt het in het menselijk vermogen voor deze vorm van de antithetische ontwikkeling van de beschaving en de archaische vormen voor de oplossing van conflictsituaties hogere vormen in de plaats te stellen?

Wat de materiële beschaving betreft kunnen we reeds op enkele oplossingen wijzen. Zij zetten de negatieve, destructieve en devastatieve gevolgen van het beschavingsproces in hun tegendeel om. Ongetwijfeld devasteert de grootindustrie het leefmilieu. De ontwikkeling van wetenschap en techniek maakt het mogelijk, althans in bepaalde gevallen, deze devasterende neveninvloeden te overwinnen en de negatieve werking zelfs in een positieve om te zetten. Een ideale oplossing zou de omzetting en vorming van cyclische processen van de stof- en energie-omloop zijn, waar de negatieve gevolgen in een middel tot bestrijding van de negativiteit worden omgezet. Zo zijn er wegen om uit de door de stedelijke agglomeraties voortgebrachte afval voor de recultivering van de levensruimte bruikbare stoffen te winnen. Als de chemische industrie het landschap devasteert is het na diepgaand onderzoek mogelijk het ontstane "maanlandschap" in een nieuw type met een specifieke vegetatie en fauna om te zetten. De oplossing van deze problemen schort niet door gebrek aan kennis of aan technische mogelijkheden, maar veeleer door economische en sociale hinderpalen en sociale weerstanden.

Hiermee is niet gezegd, dat de negativiteit uit het mensenleven en het beschavingsproces geëlimineerd kan worden. Het zou getuigen van een onzuiver utopisch denken over een futurologisch plan als we zouden stellen, dat er in de polaire tegenstelling van waarheid en leugen, goed en kwaad, vooruitgang en regressie, zulke transformaties zouden optreden, dat de negatieve pool geheel zou verdwijnen. Ook een optimale oplossing zou nog haar negatieve gevolgen

hebben. Iedere opgeloste tegenspraak zou de voorwaarden scheppen voor het ontstaan van een nieuwe tegenspraak. Wat geschikt is om te veranderen is niet deze processtructuur maar de bodem, waaruit de tegenstellingen opgroeien, de vlakte waarop zij zich dan bewegen en de middelen om ze op te lossen. Het is mogelijk om de polariteit van het menselijk leven naar een ander vlak over te brengen en om de strijd tussen het progressieve en regressieve een andere inhoud te geven.

Meer moeilijkheden dan de overwinning van de negatieve gevolgen van de individuele ontwikkeling zal de overwinning van de reactie, verhoudingen en sociaal-psychologische mechanismen, die met de natuur en de historische aard van de mens gegeven zijn, ons baren. Bij het zoeken naar perspectieven voor de ontwikkeling van de mens gaat men onder andere uit van het onderzoek van de progressieve en regressieve tendenzen van de ontogenese van de mens.

De historische opvatting van de structuur van de menselijke persoonlijkheid sluit de erkenning in, dat de vooreen hogere beschaving gevormde mechanismen zich vormen op de basis van eenvoudige, meer biologisch gevormde reacties. Ieder concreet stadium biedt daarbij potentiële mogelijkheden tot zowel de voorwaartsbeweging als tot de achterwaartsbeweging naar nog primitiever reacties. In de ontwikkeling van de soort én van de enkeling kunnen we discrepanties vaststellen tussen de ontwikkeling van het intellectuele kennisproces en de vaardigheden van de mens en de emotionele motivatie-ontwikkeling. Lorens meent dat de motivatiestructuur van de mens zich verhoudingsgewijs weinig van de instincten van de hogere dieren onderscheidt.

De basisreacties, affecten zoals liefde, vrees, toorn, agressiviteit en onderworpenheid worden door de ethologie in een dergelijke mate geconstateerd, dat het in tegenspraak komt tot de "superioriteit" van de mens 10). Al zou de homo sapiens zich in veel meer onderscheiden dan blijft er het feit, dat in het verloop van ongeveer 600.000 jaar de mens zich gevormd heeft onder voorwaarden, die met de voorwaarden van de moderne beschaving diametraal verschillen. De ethologie toonde aan dat de zogenaamde "heilige gevoelens" van de mens, geestdrift, gevoel voor recht en waarheid, beleving van het schone, op mechanismen berust, waarvan de fysiologische correlaties in het bijzonder in de agressieve reacties van neuropsychologisch hoogontwikkelde dieren vastgesteld konden worden.

De beschaafde mens belast zijn organisme met schrik- en agressiereacties zonder er bij te denken, dat er geen fysisch gevaar dreigt, dat het om conflicten gaat die reeds lang uitgevochten zijn.

Daarmee hangt samen dat de dynamiek van de motivatiestructuur van de mens zeer gevoelig op primitieve en onmiddellijke voorvallen reageert, maar veel minder op abstracte en symbolische vormen, waarin de tegenwoordige beschaving in steeds groeiende mate spreekt. Filosofische en wetenschappelijke verhandelingen beroeren slechts een klein aantal mensen. Verschillende vormen van de massabeschaving worden bewust op een afreageren van primitieve reacties (vrees, afschuw, spot, sexualiteit, wraak) gericht.

Primitieve ideologieën cultiveren zogenaamde "kudde-instincten". Daar helpt geen morele verheffing tegen. Deze mechanismen zijn zonder uitzondering een onderdeel van de motivatiestructuur en de poging, er boven uit te komen loopt uit op een afweerpositie, die echter door het primitieve affect belast blijft en daardoor labiel is. Ook hier tekent zich een tendens af die misschien een oplossing kan brengen. Instinctieve residuen en daarmee verbonden afweer-mechanismen kunnen we bij de mens niet eenvoudig uitschakelen of onderdrukken (bijvoorbeeld door psychofarmica), maar wel onderzoeken, leren kennen en met gepaste methoden cultiveren. Aangezien het niet bekend was, op welke wijze men de diepe bronnen van de menselijke activiteiten en de menselijke verhoudingen moest leren kennen werd over het veld van de instinctresiduen een harde korst van morele, met vrees belaste en bijgelovige voorschriften en geboden gevormd, die in de persoonlijkheidsstructuur van de mens dezelfde rol vervulde als het leger en de politie, de rechtbank en de gevangenis in de maatschappelijke orde. De mens, die zich althans gedeeltelijk vrijmaakte van de natuur, verviel in nog groter afhankelijkheid van elementair gereciperde normen en voorschriften van de maatschappij. Zij vormden binnen zijn psychische structuur "een innerlijke wacht", waarvan de strengheid, de irrationaliteit en onomkoopbaarheid door geen uiterlijke autoriteit kan worden vertegenwoordigd.

De andere kant van de ontwikkeling was min of meer oppositioneel, revolutionair, van tijd tot tijd in openlijke en dikwijls in verborgen storingen van de gereciperde orde resulterend. De innerlijke toestand van een belangrijk deel van de mensheid in onze dagen kan men als een "amorele moraliteit" karakteriseren, die een scherpe waardebetekenis vormt van wat Kant noemde "onmaatschappelijke maatschappelijkheid". Men tracht deze tegenstelling op te lossen door een verdergaande socialisering van de mens, de versteviging van de morele normen, eliminatie van a-sociale en a-morele gedragingen. Daartegen houden radicale en liberale stromingen vast aan de vrijheid en autonomie van de mens, zijn natuurrechten, autonomie van een eigen waardebepaling, toename van de keuze- en beslissingsvrijheid.

Een diepere analyse toont aan dat de menselijke gedragsstructuur en zijn motivatie in twee typen kan worden onderscheiden. Het eerste type vertegenwoordigt de vorming van een defensieve repressie tegen tendenzen, die uit de biologische en psychologische uitrusting voortvloeien. De zogenaamde "animale basis" van de menselijke natuur wordt niet in de echte zin des woords door cultivering overwonnen, maar door repressie in toom gehouden. Deze repressie wordt door krachten gemotiveerd, die zich in feite nauwelijks van de instincten onderscheiden. Het duurde millennia aler in de schemerachtige uitingen van het morele bewustzijn, dat in dienst van de repressieve maatschappelijke autoriteit bruikbaar was, soortgelijke elementaire en irrationele krachten herkend werden als in het uitbreken van een paniek of instinctieve agressiviteit. De ervaring leert ons dat, hoe intensiever een primitieve behoefte is zij des te ruwer en eenzijdiger onderdrukt wordt. Zo vormde de beschaving een menigvul-

dig verbreid conflict in het wezen van de structuur en dynamiek van het menselijke leven. Dit type van afweerrepressie, aan welker vorming traditionele opvoedingsnormen evenzo als de autoritaire politieke instituties en kerken hun aandeel leverden, bindt een niet te onderschatten deel van de spontaneïteit en creativiteit van de zogenaamde doorsneemens.

Een tweede type wordt gevormd door de oplossing, die uitgaat van de natuurlijke, niet-antagonistische dynamiek van de ontwikkeling van de menselijke behoeften, haar groei en geleidelijke transformatie. Deze dynamiek werd voor het eerst door Marx en Engels als een der hoekstenen van de materialistische conceptie van de geschiedenis aangewezen.

De afzonderlijke momenten kan men als volgt karakteriseren:

De primitieve behoeften en de uit "de menselijke natuur" ontspringende impulsen worden niet primair verworpen, men reageert daarop niet met primitieve toorn, vrees of agressie, maar zij worden als zodanig geaccepteerd.

Deze tolerantie gaat niet terug op "liberalisme" maar op de overtuiging van de mogelijkheid tot cultivering van primitieve impulsen. De erkenning van deze impulsen in hun rationele en irrationele vorm is tegelijk een vorm van de "zelfkritiek van de mens", is tegelijk uitdrukking van het "naturalisme van de mens". Het is een positie, die de spiritualistische hoogmoed en de narcistische ijdelheid "vernedert".

Dit relatief accepteren betekent vanuit het standpunt der theorie van de behoeften het aanwenden van het inzicht, dat de behoefte zich ontwikkelt als zij bevredigd wordt.

Vanuit het standpunt der sociale betrekkingen betekent het een zodanige verandering in de verhouding van het opvoedingsobject en subject, dat de reactie op impulsieve gedragsnormen en gedragspatronen noch door vrees, noch door agressiviteit, noch door passief lijden gemotiveerd wordt.

Ingrepen in de inwendige structuur van de menselijke persoonlijkheid zijn het meest werkzaam in die fase van de ontogenetische ontwikkeling, als het subject het meest geschikt is tot vormgeving. Dus als direct voor onze ogen uit het oorspronkelijke animale niveau van het leven de eerste tekenen van de oriëntatie in de omgeving en het eerste begin van de individualiteit en moraliteit van het subject omhoog komen. Men moet dit proces in statu nascendi onderzoeken opdat we kunnen begrijpen, wat in de latere fasen van de ontwikkeling door de meest verscheiden intellectuele en culturele mimicris gemaskeerd wordt.

Het accepteren van deze impulsen betekent de mogelijkheid van haar manifestatie, maar tegelijk ook van zodanige reacties, die het mogelijk maken het geleidelijk uitleven van deze impulsen met haar transformatie en adaptatie, met de rationeel noodzakelijke en progressieve eisen van de sociale en culturele realiteit te verbinden. Dit heeft tot gevolg de veranderlijkheid van de maatschappij en de cultuur, ontplooiing van de geschiktheid om de maatschappij kritisch te beoordelen en te waarderen, wat zonder overwinning van de conservatieve krachten nauwelijks mogelijk zou zijn.

Tussen de motivatie en de sociale betrekkingen geldt een wederzijdse afhankelijkheid. De verandering van de motivatiestructuur is zonder reconstructie van de sociale, intermenselijke betrekkingen even onmogelijk als de transformatie op sociaal-cultureel gebied zonder verandering van de motivatiestructuur mogelijk is. De opgave zou onoplosbaar zijn wanneer het niet om een proces ging, waarbij de vooruitgang op één terrein een soortgelijke verandering op andere terreinen vooronderstelde. De reconstructie van de sociale betrekkingen kan men sociaal-psychologisch definiëren als vermindering van de angst- en agressiviteitselementen en toename van de constructieve en productieve tendenzen.

Welke vormen en kwaliteiten deze sociale en intermenselijke betrekkingen zullen aannemen weten we niet. We kunnen alleen zeggen dat dit karakter geleidelijk uit de overwinning van de primitieve mechanismen kan opgroeien. Gelijk met gelijk te vergelden is ieder individu en iedere groep gegeven. Als een groep wil beschadigen, de andere groep wil bedwingen en vernietigen, reageert de tegenpartij elementair zo, dat zij zich hetzelfde voorneemt. Na de grote conflicten tussen staten volgen steeds langdurige en door historici telkens opgerakelde twistpunten over de vraag, wie het conflict veroorzaakte, wie het eerst beledigde of wie het eerste schot loste. Zo doende werkt men vruchteloos, want men verandert daardoor de basis niet. Intermenselijke en sociale betrekkingen liggen niet buiten de mens, maar vormen een integreerend bestanddeel van hem.

H. S. Sullivan heeft geschreven dat de mens niet alleen zekere betrekkingen heeft, ze niet alleen vormt, maar door deze betrekkingen bestaat, er in zekere zin en mate identiek mee is. De mens kan zijn identiteit niet alleen in zijn innerlijke beweegredenen zoeken, die dikwijls tot mystieke krachten gemystificeerd worden. Het zoeken van de identiteit van de mens is zonder deze of gene mate van identificering met zijn uiterlijke relaties, met zijn werk en de beschaving, die hij mede schept, onmogelijk. Zelfkennis is niet alleen een meditatief proces, maar zij is ook het historische proces van de vorming en omvorming van de menselijke wereld, beschaving en cultuur. In zijn werk uit de mens zich, herkent hij zich zelf, is hij in staat de inhoud van zijn tendenzen en vaardigheden in geobjectiveerde vorm te onthullen.

De tegenstellingen van de beschaving en de cultuur zijn slechts de manifestaties van deze krachten en tendenzen, die het subject zelf, de drager van het civilisatieproces, bewegen. De zelfreflexie van de mens in zijn beschavingswerk is een der hoofdwegen, die over de vormverandering van de beschaving tot verandering van haar scheppers en dragers voert. Zo wordt het probleem van de vormingsmogelijkheid van de mens, van de massa van zijn veranderlijkheid en stabiliteit, in een probleem van de veranderlijkheid en stabiliteit van de beschavings- en cultuurvormen, van de levenswijze en levensstijl omgezet. Slechts in deze dimensie kan de mensheid van nu over de toekomst beslissen en de mate van geschiktheid om zich te veranderen documenteren. Maar wij moeten er wel bij bedenken, waaruit de mensen zich als soort ont-

wikkeld hebben en wat de som van de basisconstanten vormt, die de prehistorie en de geschiedenis van de mens doortrekken en ook in zijn toekomst aanwezig zullen zijn.

NOTEN (Bij artikel Dr. M.B. van der Hoeven)

- 1) "Was ist die Gesellschaft, sei schon ihre Form, wie sie will".
Brief aan P.M. Amentov van 28-12-1846. En in Das Kapital zegt Marx:
"Wenn wir vom Standpunkt der Nutzbarkeit alle menschliche Taten, Triebe, Beziehungen u.s.w. beurteilen wollen, müssen wir wissen, wie die menschliche Natur überhaupt beschaffen ist".
- 2) J. Crekl, Ist der Mensch ein formbares Wesen? Prag 1968, S. 3.
- 3) F. Künkel, Vitale Dialektik, 1929, S. 30: "Wer Das Subjekt erforschen will kan nur die Grenzen des Subjekts erforschen".
- 4) Omgekeerd maakt het de rationeel-anthropologische reductie mogelijk:
"Alle Emanzipationen ist Zurückführung der menschlichen Welt, der Verhältnisse auf den Menschen selbst", MEGA I, S. 599.
- 5) O. Fenichel, Psychoanalytic of theory of neuroses:
"Not because primitive instincts are still effective within us do we have wars, misery and neuroses; rather because we have not yet learned to avoid wars and misery by more responsible and less contradictory regulation of social relations, our instincts are still kept in an unfavorable form, which is used in wars and misery and which also produces neuroses".
- 6) K. Lorenz, Das sogenannte Böse, München 1963, S. 365.
- 7) Dat is gebleken uit onderzoeken bij de Indianenstam Ute, Lorenz meent dat "die Kulturerbschaft genauso fest ist wie die organische", l.c. 345.
- 8) P. Berteaux, La mutation humaine, Paris 1963, p. 93 bestrijdt de genetische verschrompeling.
- 9) A. Mitscherlich, Auf dem Wege zur Vaterlosen Gesellschaft, Frankfurt 1965, S. 87.
- 10) Lorenz, l.c. 307

- . - . -

Inleiding

Om de opzet en de bruikbaarheid van een aantal hulpboekjes te vergelijken, die bij de voorbereiding voor een eindexamenonderwerp door leerlingen gebruikt worden, dienen we eerst het uitgangspunt van de beoordeling aan te geven, vervolgens op grond daarvan enkele criteria op te stellen, die bij de beoordeling richtinggevend zijn.

Uitgangspunt

Over het nut van de hulpboekjes heerst mijnsinziens wel een zekere communis opinio: de historische stof is zo enorm groot, de literatuur zo veel omvattend, dat een leidraad voor leerlingen onontbeerlijk is. Immers, zij moeten -op aanwijzing van gegeven richtlijnen bij het onderzoek- zelfstandig een onderwerp kunnen bestuderen en verwerken, al of niet op instigatie van de docent. Daarbij kan het niet de bedoeling zijn om van hen kleine historici te maken, wel om hun belangstelling te wekken voor het leven en denken, voor het willen en werken van vroegere geslachten in confrontatie met dat van de eigen generatie.

Men vergete daarbij niet dat de leerling onvolwassen is en dat het milieu, waaruit deze komt van grote invloed is op de mogelijkheden bij de voorbereiding. Hetzelfde geldt voor het schooltype, het belangstellingspeil van de klasse. Men vergete vooral niet dat er naast het vak geschiedenis andere vakken zijn, die aandacht en werkkraft van de leerlingen vragen.

Criteria (bij de bespreking aangeduid als Cr. a, b, enz.)

- a. Het onderwerp dient begrensd, d.w.z. beperkt te zijn in tijd en in omvang. Indien dit niet het geval is, onttaardt de arbeid noodzakelijker wijze in een beknopte weergave van het hulpboekje.
Onmiddellijk achter de behandeling van elk min of meer op zichzelf staand onderdeel, meest in een afzonderlijk hoofdstuk ondergebracht, dienen vragen en/of opdrachten te volgen, waardoor de leerlingen gedwongen worden zich rekenschap te geven van hetgeen in dat gedeelte is uiteengezet.
-Aan het einde van het boek volgen dan vragen en opdrachten over het behandelde onderwerp in zijn geheel.
- b. Er dienen richtlijnen aangegeven te worden, hoe de bestudering aangepakt kan worden.
- c. De bibliografie dient eenvoudig, beknopt en gemakkelijk toegankelijk te zijn en geen getuigenis van de knapheid en de belezenheid van de auteur.
- d. Bij verwijzing naar een boek of tijdschrift dient nauwkeurig aangegeven te worden welke hoofdstukken resp. bladzijden voor de leerling van belang zijn. Een intelligente leerling, die zich uitgebreider wil en kan oriënteren, vindt daarna vanzelf wel de weg naar andere literatuur.
- e. De illustraties moeten..... illustratief zijn, d.w.z. verhelderend voor hetgeen uiteengezet is in het hulpboekje. Illustraties, die alleen maar dienen

ter verfraaiing van de uitgave (en ter motivering of verhoging van de prijs) zijnte verwerpen.

-In de tekst dient verwezen te worden naar de illustraties en omgekeerd. Er dienen, waar dit mogelijk en nodig is, toelichtende aantekeningen bij een illustratie te staan.

f. Kaarten hebben alleen dan zin, indien ze duidelijk betrekking hebben op de tekst, die er naar verwijst.

g. Elke afdruk van een regel of periscoop uit een handschrift of een citaat of uitdrukking in een niet voor elke leerling verstaanbare taal (bv. latijn, grieks, russisch) dient vergezeld te gaan van een samenvatting, resp. vertaling in ons huidige Nederlands.

-De datum van verschijnen dient in elk hulpboekje vermeld te zijn.

De uitgaven

Bij de redactie zijn exemplaren ter recensie aangeboden van een vijftal series. Iedere serie vertoont min of meer een eigen opzet, zodat we de hulpboekjes dan ook seriegewijs zullen bespreken, waarbij we moeten opmerken dat er in iedere serie individuele afwijkingen zijn van de algemene opbouw. De redactie ontving exemplaren van de volgende series (in willekeurige volgorde)

I. Serie: Cahiers voor geschiedenis.

geen opgave van een algemene redactie.

uitgever: J. M. Meulenhoff; Amsterdam

omvang: 32 blz. grootte $14\frac{1}{2} \times 22$ cm.; met jaar van verschijnen;

prijs: ?

II. Serie: dichterbij.

Onderverdeeld in: een halve eeuw dichterbij, dichterbij, onze staat dichterbij, teksten dichterbij, spiegel historiael dichterbij en beelden dichterbij

algemene redactie: C. M. H. Bosch en drs. H. G. Leith.

uitgeverij: J. H. Kok nv, Kampen.

omvang: 24 of 32 blz. grootte: $13\frac{1}{2} \times 21$ cm.; geen jaar van verschijnen; prijs: ?

III. Serie: historische thema's in teksten en documenten

Onderverdeeld in subreeks: de laatste 50 jaar en de subreeks: capita selecta.

geen opgave van algemene redactie

uitgever: L. C. G. Malmberg; 's Hertogenbosch

omvang verschillend, van 47 tot 93 blz.; grootte 15×23 cm.;

met jaar van verschijnen; prijs: ?

IV. Serie: Wegen naar de wereld van nu

algemene redactie: L. G. Dalhuisen, H. N. van den Heuvel, C. G. v.

d. Kooy, C. W. Korevaar, W. Punt, D. J. van Schreven en G. W.

Th. M. Thomassen.

uitgever: van Goor Zonen, Den Haag Brussel.

omvang: verschillend: 35 tot 44 blz.; grootte 15x22½ cm.;

geen jaar van verschijnen

V. Serie: Spoorzoekers, een reeks bronnenboeken voor het geschiedenisonderwijs.

algemene redactie: Drs. G. A. J. Giezeman en Drs. N. J. Maarsen.

uitgever: J. H. Gottmer, Haarlem en A. Roelofs v. Goor Amsterdam

omvang: 48 blz. grootte 22x24 cm.; met verschijningsjaar; prijs: ?

BESPREKING VAN DE SERIES

I. Serie: Cahiers voor geschiedenis

Algemene bespreking van de serie

Van deze serie zijn reeds in Kleio besproken:

Dr. P. A. M. Geurts: de Coninck van Hispaengien Kleio 8jrg. 1967 nr. 4 118-119

Dr. J. Haak: de Franse revolutie Kleio 7jrg. 1966, nr. 9 14-17

Dr. M. B. van der Hoeven: de tijd van de grote geografische ontdekkingen Kleio 8jrg. 1967 nr. 8/9 295-297 en Kleio 9jrg. 1968 nr. 3 90-92

Dr. Th. Tijn: Schoolstrijd en partijvorming in Nederland Kleio jrg. 7, nr. 7 23-24

Wat de overige exemplaren van deze serie betreft, die bij de redactie zijn binnengekomen, deze geven in feite een uitgebreide behandeling van een onderwerp, dat verspreid in het leerboek staat.

Ze missen veelal speciale aanwijzingen voor de zelfstandige studie van leerlingen, terwijl nergens de bedoeling van de auteurs expliciet wordt aangegeven.

Van de docenten mag verondersteld worden dat ze de inhoud van deze hulpboekjes zelf wel weten, terwijl de uitgebreidere behandeling van het onderwerp, gezien het klein aantal geschiedenisuren, zal beletten een hulpboekje onder de gewone stof van het geschiedenisuur te gebruiken. Wat we veelal missen is het uitdiepen van de stof, het in groter verband zetten ervan. De feitelijkheden kunnen uit het leerboek geleerd worden. Eerst zo kan de leerling tot een, zij het beperkte, zelfstudie komen.

De toegezonden hulpboekjes in de serie: Cahiers voor geschiedenis.

1. Dr. Th. van Tijn: Schoolstrijd en partijvorming in Nederland. 2= druk, 1967

Het boekje geeft een overzicht van de ontwikkeling van het onderwijs en van de schoolstrijd in de periode van + 1780 tot 1920, zonder richtlijnen voor de leerling (Cr. a. b), zonder bibliografie (Cr. c.). Wel illustreren foto's

de tekst en geeft het boekje enkele grafiekjes en overzichten. Door de compacte druk is het alleen voor/door docenten bruikbaar, die hierin de schoolstrijd wat uitvoeriger vinden dan in het schoolboek. Waarom onder de foto's van onderwijspromotoren van Dr. A.K. Kuijper een karikatuur is opgenomen, zodat gesuggereerd wordt dat dit een foto is?

2. W.F. Kalkwiek: het sociale vraagstuk in de negentiende eeuw, 28 blz. 1967.
In de verantwoording staat: "het is de bedoeling dat deze behandeling van het gekozen onderwerp leidt tot verdere studie". De enige aanwijzing voor de leerling: "dat met hulp van encyclopedieën en biografieën nadere inlichtingen kunnen verkregen worden." Dit is wel een povere hulp, die niet aangevuld wordt door (aan het einde van het boekje) het lijstje: "geschikte lectuur" (') voor leerlingen", waarin behalve het boek: Banning: Marx, de verdere literatuur vrijwel over het gehele tijdperk gaat.
De schrijver duidt wél zijn bedoeling aan in de Verantwoording: "ook de kernonderwerpen, die hierboven zijn genoemd, kunnen worden uitgediept". Dat is een veel te omvangrijk werk voor een leerling, temeer omdat er bij de "kernonderwerpen" geen literatuur is opgegeven met vermelding van hoofdstukken, resp. bladzijden, die van belang zijn voor de leerling. Wel worden na elk onderdeel vragen gesteld (Cr. a.). Waarom citaten van historici uit deze eeuw, zoals bv. van Tautscher, Bouman, e.a. worden gegeven in pl. v. deze citaten in de tekst te verwerken, is niet duidelijk. Overigens zij naar de algemene opmerkingen bij deze serie gewezen.
3. Dr. J.M. Pluvier: kolonisatie en dekolonisatie in Azië en Afrika, 30 blz. 1967.
Een bijzonder goed overzicht met vele typerende citaten, belangrijk voor docenten en andere belangstellenden. Door de opzet valt het boekje buiten de bespreking van deze serie: er zijn geen aanwijzingen of (en) literatuur voor verdere studie door leerlingen.
4. Dr. H.P. Jansen: paus en keizer in de middeleeuwen, 32 blz. 1967.
Het onderwerp omvat een periode van 313 tot 1517, dus van 1200 jaar, waarin zoveel problemen en personen aan de orde worden gesteld, dat een leerling moeilijk anders dan tot hoogstens een zeer beknopte samenvatting kan komen (Cr. a.). Er ontbreken richtlijnen voor leerlingen hoe deze onoverzienbare stof aan te pakken (Cr. b.), terwijl de bibliografie de leerling geheel laat verdrinken bv. door de verwijzing zonder meer naar het enorme 5-delige werk van Haller. En zou een leerling een studiewerk in het Frans lezen, zoals van B. Folz en M. Pacent? (vgl. Cr. g.)
Aan de eisen, gesteld aan de illustraties (Cr. c.) voldoet dit cahier slechts ten dele; waarin verheldert de illustratie van de ruïne van Canossa het smeken van Hendrik de vierde? En waarin doet dit de afbeelding van de troon van Karel de Grote in de Dom te Aken, met de opmerking dat hij hoog boven de gewone gelovigen zat? Wie zijn dat?

Met de kaart (Cr. f.) ligt het al zeer slecht. Deze is uit een Engels boek overgenomen N.B. met namen die in de tekst niet voorkomen, zoals Vienne, Friuli, terwijl namen in de tekst genoemd, zoals Cluny, Paderborn, Canossa op de kaart niet staan.

Daar tegenover moet dan opgemerkt worden dat de tekst eenvoudig en helder is geschreven, terwijl de vragen aan het einde van het boek (helaas niet achter de verschillende onderdelen) de leerling stellig de inhoud van het boekje bewust zullen helpen maken, ondanks de slechte druktechnische verzorging.

5. Mr. M. Huizer: hoofd en hoogste overheid, 32 blz., 1967.

met als ondertitel: de soevereiniteit in Nederland sinds 1543.

De stof omvat 4 eeuwen en wordt in 24 blz. behandeld, waarvan 4 over de tijd van 1847 af, zodat slechts een oppervlakkig overzicht kon worden gegeven.

Richtlijnen voor leerlingen, die op dit hulpboekje verder willen voortbouwen, zijn er praktisch niet. (Cr. B.), want (blz. 31) "de meeste literatuur is voor niet-juridisch geschoolden moeilijk verteerbaar". Inderdaad, de onder "Noten" gegeven bibliografie bevat voor het grootste deel werken, te bestuderen voor het doctoraal staatsrecht. Daar ze niet voorzien zijn met de blz. waaruit het citaat is genomen, is het onduidelijk hoe de leerling de aanbeveling (blz. 31) kan opvolgen "uit het werk van de geciteerde auteurs iets meer te lezen" (Cr. b, c, d.)

Onder het hoofd: Problemen staat een aantal opdrachten, mededelingen, enz., - alle om de inhoud van het boekje beter te verstaan. De tekst, die grotendeels uit citaten bestaat, is duidelijk geschreven, maar de overzichtelijkheid wordt ook in dit boekje druktechnisch niet gesteund.

6. J. H. P. Kemperink: de prehistorie van Nederland, 32 blz., 1967

Uit de titel blijkt al dat er geen omlijnde tijdbegrenzing is gegeven (Cr. a.) Aanwijzingen hoe de leerling de verdere studie voor zijn onderwerp moet aanpakken, zijn er feitelijk niet, tenzij in een aanbeveling om musea voor de prehistorie te bezoeken, waarvan een aantal wordt genoemd. De bibliografie is beredeneerd en in het algemeen op leerlingen afgestemd (Cr. c.), terwijl de zeer beknopte boekjes A.O. verwijzingen naar blz. of hoofdstukken niet noodzakelijk maken (Cr. d.). De illustraties verhelderen de tekst en verwijzen naar de blz., waarop zij betrekking hebben. Moeilijk is het voor een leerling op de hem slechts vaag bekende gegevens eigen studie op te bouwen, echter zeer bruikbaar voor de leraren in de les.

7. Dr. F. G. M. Vercauteren: Op weg naar eenheid in samenleving der volken, 48 blz., 1966.

Het onderwerp omvat de periode van de Volkenbond t/m de V.N tot 1960 en handelt over oorlog en vrede, waarbij vele kenmerkende citaten worden

gebruikt. (Cr.a.) De kaarten en illustraties verhelderen de tekst (Cr.e,F.). Hoewel het geheel ten gebruike van de leraar in en met de klas is -getuige de richtlijnen voor groepsdiscussie- wordt in de laatste twee alinea's o.a. in de je-vorm overgegaan, welke weer op de leerling wijst.

8. Prof. Dr. J.W. Schulte Nordholt: Amerika's groei tot internationale verantwoordelijkheid. 32 blz. 1968.

Evenals in deze serie het boekje van Dr. Pluvier is ook dit een soort brochure, waarin een universiteitsdocent een samenvatting geeft, in dit geval van een paar colleges. Zonder enige verwijzing voor de leerling behoren deze brochures niet in deze serie thuis, hoewel ook deze brochure zeer bruikbaar is voor leraren en andere belangstellenden.

II. Serie: dichterbij

Algemene bespreking van de serie.

Deze kan kort zijn door de vele individuele verschillen in opvattingen van de auteurs betreffende opbouw, verdeling van de stof en manier van aanwijzingen geven. Vele boekjes delen mee dat er bijlagen verkrijgbaar zijn voor leraren met studieaanwijzingen, enz.

In geen der boekjes staat het jaar van verschijnen.

Van deze serie zijn reeds in Kleio besproken

Prof. dr. J. Roelink: de moderne devotie

Kleio 8jrg. 1967 nr. 7 224-226

drs. C. Fischer: Toetanchamon en zijn tijd

Kleio 8jrg. no. 10 325-329

drs. H.G. Leih : Marx

Kleio 7jrg. 1966, nr. 10., 9-11

Kleio 8jrg. 1967 nr. 2, 2-3.

De toegezonden hulpboekjes uit de serie: dichterbij.

1. Prof. Dr. G.J.D. Aalders H.Wzn: de Romeinse staat en het christendom. 24 blz.

De Schrijver beperkt zich tot de eerste 4 eeuwen en daarin strikt tot het onderwerp, in de titel aangegeven. (20 blz.). In kleine paragrafen met de inhoud typerende kopjes geeft hij een helder overzicht van de kernpunten van de situatie. (Cr.a.). Vragen en opgaven volgen echter niet achter zelfstandig onderdeel (Cr.a.), maar eerst op het einde van het boekje; deze noodzaken de leerlingen zich het gelezene bewust te maken (Cr.b.), echter op een omslachtiger wijze. Wel is hier enige literatuur, maar hierbij zijn slechts enkele malen de betreffende hoofdstukken, resp. bladzijden aangegeven, die van direct belang voor de leerling zijn (Cr.c.d.). De illustraties zijn verhelderend en voorzien van toelichting en/of vertaling.

Vraag 13 of er christenen buiten het Romeinse rijk woonden in de oudheid, is slechts te beantwoorden indien de tijd nader was aangegeven. Een kaart is wel noodzakelijk, daar de grootte van het Romeinse imperium nog al afwisselde.

- Dr. K. de Vries: de Middeleeuwse Friese vrijheid. 20 blz.
elders aangeduid als: het middeleeuws Friese vrieze vrijheidsideaal.
Het boekje omvat de geschiedenis van de Friezen vanaf het vroegste verleden tot de 16^e eeuw, alles in 14 blz. met vele namen en jaartallen (Cr. a.)
Speciale aanwijzingen voor de leerling zijn er niet, ook niet in de literaturopgave, waarin ook niet naar hoofdstukken, resp. blz. wordt verwezen (Cr. c, d.) Er ontbreekt een kaart, noodzakelijk voor de geografische veranderingen in de loop der tijden, die in gewone atlassen niet of vaag zijn aangegeven.
3. Dr. J. Roelink: de moderne devotie. 32 blz.
De inhoud omvat ongeveer twee eeuwen. De auteur geeft onder de titel: "Werkwijze" een uitvoerige uiteenzetting hoe de leerling zich in dit onderwerp kan verdiepen. Hij geeft dan geen opsomming van de feiten van de moderne devotie, maar behandelt een aantal kernproblemen (Cr. a, b.). De schrijver geeft nauwkeurig aan, waar de leerling zelf die feiten kan verzamelen. Het zich eigen maken van die feiten is een voorwaarde voor het zich bezighouden met de problematiek van de moderne devotie.
De twee illustraties: voorgevel Broederkerk in Deventer en de herinneringsteen van 1940 verhelderen de tekst niet. Waarom geen afbeelding of tekening van een klooster? Waarom geen stukje uit een preek van Brugman? Daarmee zou het abstracte onderwerp meer geconcretiseerd worden voor de leerling. Tenslotte: waarom de citaten achterin vertaald en niet ter plaatse bv. in een voetnoot?
Overigens een duidelijke uiteenzetting.
4. W.A. Kattenburg: Michelangelo. 30 blz.
In de titel ligt al de begrenzing van het onderwerp. Wel gaat een schets van het politieke, sociaal-economische leven in de late middeleeuwen in Italië vooraf, evenals in de Renaissance, vooral bezien vanuit de verhouding van de mens tot God, tot de medemens en tot de natuur en de werkelijkheid. Eerst op blz. 13 gaat het over Michelangelo en zijn tijd (in zijn tijd?), dan volgt de bespreking aan de hand van afbeeldingen vooral over de mens Michelangelo. Bepaalde richtlijnen voor de leerling worden niet gegeven, wel een aantal werken, die in de leerlingenbibliotheek zouden moeten staan, zonder speciale aanduiding van hoofdstukken, resp. blz. die voor de leerling belangrijk zijn voor verdere studie. Eerst aan het einde enkele vragen ter bewustwording van het gelezene; verder een verwijzing naar centra voor levering van dia/strips, en een aanbeveling dat leraren van verschillende vakken gelijktijdig de Renaissance behandelen.
5. C.M.H. Bosch: George Washington. 2^e druk. 32 blz.
Zoals de titel al aangeeft, is het onderwerp begrensd: de persoon George Washington, met een inleiding over de Franse en Engelse kolonisatie in N. Amerika.
Behalve achter elk hoofdstuk worden in het begin onder de titel: hoe gaan

we aan het werk-raadgevingen en richtlijnen voor de leerlingen gegeven. De auteur zegt: "niet elke suggestie moet worden opgevolgd, noch elk genoemd boek nageslagen; ieder moet een keuze doen. Het is evenmin noodzakelijk dat iedereen met dezelfde suggestie of informatie bezig is. Het kan aantrekkelijker en efficiënter zijn dat de één dit en de ander dat bestudeert (blz. 7 (Cr. b.))

De grote bibliografie is hier om de keuze te verruimen (Cr. c.), als is de eerste keuze van een leerling meer een gok, tenzij er advies is van de leraar.

Verwarrend is het echter dat bij de bibliografie voor de leerling ook die voor de leraar wordt gegeven, te meer omdat op blz. 32 vermeld wordt dat voor leraren een bijlage met aanvullende studie-aanwijzingen, richtlijnen, suggesties en documenten is verschenen.

De illustraties zijn verhelderend, terwijl de kaarten duidelijk betrekking hebben op de tekst, die eenvoudig en overzichtelijk is. Het laatste wordt aanzienlijk vergroot door de druktechnische verzorging.

6. Dr. R. Reinsma: Nederlanders overzee. 24 blz.

De schrijver geeft een beknopt, maar helder overzicht v.d. verhouding van Nederland tot Indië en van het Nederlands beleid in Indië in de 19= eeuw (Cr. a.). Niet na elk hoofdstuk, maar aan het eind van het boekje volgen: Vragen; "Om een keuze-onderwerp zelfstandig te bestuderen helpen vragen bij het vinden van de voornaamste punten." Daarop volgen "Opdrachten" met als inleiding: "zoek met behulp van bepaalde boeken (zie bij C: literatuur) iets op over de hieronder genoemde onderwerpen en/of personen." Behalve bij de daar genoemde 3 biografieën, is het voor een leerling heel moeilijk, zo niet onmogelijk om uit de algemene titels af te leiden welk boek hij voor zijn keuze-onderwerp nodig heeft, gesteld al dat alle genoemde boeken in de schoolbibliotheek of gemeentelijke leeszaal aanwezig zijn.

7. J. ter Haar-Kruize: Islamitische kunst. 32 blz.

Het onderwerp is onbegrensd (Cr. a.), ondanks dat de auteur zich vooral beperkt tot de bouwkunst en de versiering in verband met de godsdienst. Wel wordt de leerling aangeraden om zich bij een bepaalde periode, stijl of onderwerp (bv. moskeebouw) te bepalen, maar zelf geeft de auteur zo enorm veel namen en feiten dat leerlingen er zich moeilijk door aangesproken zullen gevoelen om er een keuzeonderwerp uit te kiezen. De illustraties op de kaart verhelderen de tekst, waarbij echter erg een kaart wordt gemist.

8. Drs. S. Groenveld: Naspel op Münster. 32 blz.
met als ondertitel: het stadhouderschap van Willem II.

Ondanks de dubbele titel gaat ongeveer de helft van het boekje over Frederik Hendrik en zijn dynastieke politiek, benevens over de toenmalige staatsinstellingen. Het geeft over Willem II dan ook weinig meer dan het-

geen in een wat uitgebreid leerboek staat, "het heeft" -zo zegt de inleiding, -niet de pretentie een volledige biografie van W. II te zijn".

Dat kan ook zelfs niet in 32 blz.' Het boekje is dan ook vermoedelijk alleen voor leerlingen bedoeld. Onder "Suggesties voor verdere studie" worden dan ook nauwkeurig de hoofdstukken, resp. blz. van eventueel bij ieder te bestuderen werk opgegeven. Voor een bespreking, resp. discussie in de klas geeft het geen aanwijzing. De foto's geven een goede illustratie bij de tekst, alleen kunnen Fredrik Hendrik en Amalia van Solms geen 3 jongste kinderen hebben.

9. Dr. A. van Hulzen: onze Pruikentijd, 40 blz.

met als ondertitel: over het dagelijks leven in ons land in de 18e eeuw.

De titel geeft duidelijk de begrenzing aan, waar de auteur nog aan toevoegt dat over het leven van de "gewone man" maar weinig bronnen handelen (Cr. a.). Niet achter elk hoofdstuk staan vragen, maar achteraan onder "Suggesties voor verdere studie" staat literatuur, gerangschikt naar groepen: basiskennis, uitvoeriger informatie, dieper graven, gedetailleerder zijn, dagboeken, pamfletten, historische romans, kunsthistorische publicaties, enz. een mer à boire (Cr. a, c.). Verder wordt ook hier weer gewezen op een speciale bijlage voor leraren. Bepaalde richtlijnen voor een leerling, hoe deze een onderwerp, genoemd in dit boekje, moet aanpakken, worden niet gegeven (Cr. b.). Als illustraties dienen 5 reproducties van 5 pasteltekeningen van Corn. Troost in het Mauritshuis.

10. Drs. J. Gorter: Vrije Vrouwen, 32 blz.

Het behandelde tijdvak loopt van + 1800 tot + 1920; eraan vooraf gaat een korte inleiding over de positie van de vrouw vóór de Franse revolutie (Cr. a.)

De auteur beperkt zich voornamelijk tot het terrein van het onderwijs, beroep en kiesrecht-en wel van de ongetrouwde vrouw. (Cr. a.)

De schrijver geeft echter wel een heel erg summier overzicht, in enkele naast-elkaar gedrukte stukken pro en contra. De dubbele beperking die de auteur zich heeft opgelegd, is in dit geval jammer: het is niet te verwachten dat er een afzonderlijk boekje zal verschijnen over de emancipatie van de vrouw op andere gebieden dan de 3 genoemde, terwijl bovendien de nog jonge emancipatie van de getrouwde vrouw een materie is, die voor vele eindexaminandi toch binnen niet zo heel lange tijd actueel zal worden.

Onder de titel: hoe kun je ermee werken-wordt niet alleen een beredeneerde bibliografie gegeven, maar-en dit is belangrijk-worden een reeks mogelijkheden aangegeven hoe een leerling een onderwerp kan aanpakken bv. hij kan verschillende hoofdstukjes uitbreiden met de gegevens uit een encyclopedie of historisch handboek, hij kan het leven beschrijven van enkele vrouwen, die ieder een bepaalde periode vertegenwoordigen, hoe de emancipatie in 1902 in andere landen toen was gevorderd, enz.

Hier is dus sprake van een inleving in de situatie van leerlingen en van daaruit de mogelijkheden opstelling.

11. Drs. G. Esser: Gladstone en Disraeli. (28 blz.)

In 23 blz. geeft dit boekje een heldere, maar zeer summiere schets van de beide staatslieden van + 1850 af tot de dood van Israeli (1881) en die van Gladstone (1898), waarbij de auteur zich beperkt tot hun politieke loopbaan (Cr. a.)

Suggesties voor verdere studie, tevens bibliografie geven nauwkeurig hoofdstukken en blz. aan en zijn groepsgewijs naar bepaalde aspecten onderverdeeld (C. c, d.) Aanwijzingen hoe een onderwerp aan te pakken zijn er alleen indirect (C. b.). De auteur geeft zelf aan (blz. 3): "de pagina's van het omslag geven een illustratief en oriënterend overzicht". Dit zijn portretten en 3 karikaturen. Men kan daarover van mening verschillen. Er is geen kaart van het Britse imperium.

12. C. M. H. Bosch: van Wilson tot Johnson. 32 blz.

Zoals de namen al aanduiden, is de behandelde periode + 65 jaar -voor- afgegaan door een hoofdstuk over de Amerikaanse revolutie en de burgeroorlog, onder de titel: Great Experiment. Het is slechts schijnbaar een beperkte periode, in wezen een van onbeperkte omvang. Immers deze veronderstelt dat de leerling de laatste 50 jaar ter dege kent, niet alleen van Amerika, maar van de gehele wereld. De auteur stelt n.l. dat de leerling een totaal beeld moet krijgen, terwijl het overzicht in dit hulpboekje gaat over de slogans van een aantal presidenten: New-Freedom van Wilson, dan volgt de Normal en de New-Deal, waarbij de eerste wereldoorlog wordt tot een "crusade for freedom en democracy, nadat in 1898 het isolationisme is verlaten door de verovering van de Philippijnen en Cuba. Men gaat terug naar de tijd vóór de New-Freedom; de catastrofie van 1929 volgt dan. Er komt dan de New Deal van de "rode president". In 1941 met de 4 Freedoms en in 1941 met het Atlantic Charter. Vervolgens Truman met Point Four van zijn Fair Deal, naast zijn Containment-politiek. Daarop de New Frontier -nl. tegen Rusland en tenslotte de Great Society van Johnson.

Amerika zelf krijgt hierdoor nog geen gestalte.

Ook de 5 blz. klein gedrukt met literatuur over de 6 hoofdstukken is zo omvangrijk, dat een leerling daar niet veel mee kan beginnen.

Wel zijn er hier en daar verwijzingen naar bepaalde hoofdstukken en blz., maar in het algemeen gebeurt dit niet.

De illustraties zijn meest portretten van presidenten, daar het over hun slogans gaat. Er zijn geen kaarten in opgenomen.

Het is haast onbegrijpelijk dat de auteur dezelfde is als die van het hulpboekje: George Washington-, gezien vanuit de door mij gestelde criteria.

13. C. M. H. Bosch: van Wilson tot Johnson. 48 blz. Prijs fl. 2, 90

In de serie "Teksten dichterbij" is door dezelfde schrijver een 32-tal teksten in 48 blz. bijeengebracht, behorende bij het vorige hulpboekje.

Er zijn vragen, die de leerlingen tot nadenken en nauwkeurig lezen brengen.

gen. Houdt men met de bestudering van deze teksten rekening, dan vormen de beide deeltjes stof voor zelfs meer dan één cursus.

III. Serie: historische thema's in teksten en documenten

Algemene bespreking van de serie

De hulpboekjes hebben alle dezelfde opzet, die in gevarieerde be-
woordingen op het volgende neerkomen: "deze bundels... willen
slechts hulpmiddel en grondslag zijn voor het betoog van de leraar
of een illustratie geven van de in het leerboek behandelde materie".
Daarom hebben ze meest geen aanwijzingen voor zelfstudie van
leerlingen, wel vragen over de teksten en documenten, die hen
dwingen zich rekenschap te geven van hun inhoud. Ze staan helaas
achter in het boek en niet na elk zelfstandig onderwerp.
Ze zijn zeer bruikbaar voor de leraren, voor wie hierin een grote
besparing van tijd ligt en voor de leerlingen interessant. Ze vallen
echter feitelijk buiten ons bestek.

1. P. Schneiders, A.H. Huussen jr, M. Leeftang, W.G. van der Weiden en
W.M. Zappey: tussen twee wereldoorlogen
in de serie: de laatste 50 jaar. 80 blz.; 1968
Het onderwerp is krachtens de titel en het onderschrift: 1918-1939 absoluut
begrensd.
39 vragen over de teksten dwingen de leerlingen bewust te lezen en cri-
tisch te studeren. De illustraties geven geen verwijzing naar de tekst,
noch omgekeerd, maar passen in het algemeen gebeuren van die tijd.
Overigens zij verwezen naar de algemene bespreking van deze serie.
2. Zelfde auteurs behalve W.M. Zappey: voorspel en verloop van de tweede
wereldoorlog, 96 blz. 1969.
Voor dit deel gelden dezelfde opmerkingen als het vorige.
3. Drs. E.M. Janssen en Th.M. Putman: de Verlichting. 55 blz. 1968;
uit de subreeks Capita Selecta, onder redactie van deze schrijvers.
Dezelfde opmerkingen als over de voorafgaande deeltjes; aan het einde
biografische gegevens over de auteurs van de teksten een aan het begin
een duidelijk, algemeen overzicht van de teksten, verdeeld over de titels
van de hoofdstukken: geloof in het menselijk verstand, triomfen van de
natuurwetenschappen, geloof aan de goede, opvoedbare menselijke natuur,
optimisme en pessimisme, de verdraagzaamheid, denkbeelden over staat
en maatschappij, denkbeelden over geloof, bijgeloof en ongeloof.
4. Drs. E.M. Janssen en E.M. Putman: Napoleon. 56 blz. 1968
Dezelfde opmerkingen als over de voorafgaande deeltjes; met korte biblio-
grafie, stamboom van de familie Bonaparte; jaartallenoverzicht.
5. Drs. E.M. Janssen en Th.M. Putman: het uitbreken van de eerste wereld-
oorlog. 47 blz. 1968.

Dezelfde opmerkingen als bij de algemene bespreking van deze serie.

6. Drs. E. M. Janssen en Th. M. Putman: het verloop van de eerste wereldoorlog. 56 blz. 1968.

Dezelfde opmerkingen als bij de algemene bespreking van deze serie.

7. Drs. E. M. Janssen en Th. M. Putman: de vrouwenemancipatie in Nederland. 59 blz. 1968

Dezelfde opmerkingen als bij de algemene bespreking van deze serie.

Literatuurlijst over vrouwen in verschillende beroepen.

IV. Serie: Wegen naar de wereld van nu.

Algemeen bespreking van de serie:

De hulpboekjes van deze serie hebben dezelfde opbouw en doelstelling. De opzet dat de tekst voor de leerling begrijpelijk zou moeten zijn, zonder toelichting van de leraar, lijkt mij geslaagd. De leesteksten (omlijnd) zelf zijn bedoeld om de leerlingen zelfstandig inzicht bij te brengen, waartoe ook de vragen achter elke leestekst moeten meewerken, vragen, die tevens gebruikt worden bij klasediscussie. Aan het einde van het hulpboekje volgt een "leidraad" voor verder onderzoek, gebaseerd op een viertal boeken.

Hoofdstuksgewijs worden vragen gesteld met een verwijzing naar de plaatsen in de boeken, waar de behandeling is te vinden. Daaruit kan de leerling een eindexamenonderwerp uitkiezen. Daarop volgen enkele algemene onderwerpen voor klasediscussie, daarna nog een boekenlijstje voor eventueel verdere studie, waaronder vertalingen uit de Russische literatuur. Niet in een aparte bijlage, maar in het boekje zelf wordt een uitgebreide opgave van audio-visuele hulpmiddelen gegeven, waaruit o. a. blijkt dat bij elk boekje een speciale serie dia's is samengesteld. Het boekje sluit dan met een desbetreffende kaart.

1. Drs. L. G. Dalhuisen en Drs. F. J. Steegh: Revolutie in Rusland. 40 blz. Het onderwerp omvat de revoluties van 1905 en 1917. (Cr. a.). Er volgen achter elke leestekst vragen (Cr. a.) en aan het einde vragen en opdrachten (Cr. a.). Er zijn uitvoerige richtlijnen, daar de gehele opzet voor het gebruik door leerlingen individueel en klassiekaal bedoeld is. (Cr. b.). De bibliografie is eenvoudig en beperkt (Cr. c.), terwijl nauwkeurig verwezen wordt naar de voor de leerling belangrijke hoofdstukken en blz. (Cr. d.). De illustraties verhelderen de tekst (Cr. e.). Er is een kaart, die op de inhoud van het boekje slaat. Alle teksten zijn in het Nederlands. (Cr. g.).

2. Drs. L. G. Dalhuisen, Drs. W. Punt en Drs. G. W. Th. M. Tomassen: De Amerikaanse Burgeroorlog. 36 blz.

Het onderwerp omvat het geen de titel aanduidt met een inleiding over het ontstaan van de Verenigde Staten en over de tegenstellingen vòòr de

burgeroorlog. Overigens kan hetzelfde gezegd worden als over het vorige boekje.

3. Drs. L. G. Dalhuisen, Drs. W. Punt en Drs. G. W. Th. M. Tomassen: China en het Westen. 35 blz.

Het onderwerp is, na een inleiding over het oude China tot de periode vanaf de openstelling tot het communistisch regiem nu. Overigens kan hetzelfde gezegd worden als over het voorafgaande boekje.

4. L. G. Dalhuisen en F. J. Steegh: De Derde Wereld. 44 blz.

Dit onderwerp is onbegrensd. De auteurs hebben daarom enkele themata genomen en die nader behandeld: het koloniale verleden, de erfenis van het koloniaal verleden, problemen in arme wereld en de houding van de rijke wereld. (Cr. a.). Er ontbreken vragen achter de leesteksten terwijl bovendien een leidraad voor zelfstudie van de leerling is weggelaten. Alleen is er een berede-
neerde literatuurlijst van een vijftal boeken. Verder is de opzet gelijk aan de vorige boeken van deze serie.

V. Serie: Spoorzoekers

Een algemene bespreking is niet mogelijk, daar er nog slechts één "spoorzoeker" is verschenen.

Drs. W. H. Roobol: Stalins Rusland. 48 blz. 1969

Bespreking: onder "Het waarom der spoorzoekers" in een ingelegd bijblad staat o.a. te lezen dat "het historische bedrijf in de klas"..... het best tot zijn recht komt... door thema's die nu eens het karakter hebben van "centrale thema's, d.w.z. van thema's waarin de stof gegroepeerd wordt rondom een belangrijke gebeurtenis, dan weer van "ontwikkelings" thema's, d.w.z. thema's waarin de stof uiteengezet wordt op een (middellange) lijn in de tijd". De zelfwerzaamheid dient gericht te zijn op het verkrijgen van inzicht "in het constructiekarakter van de geschiedenis-als-wetenschap" inzicht in de betrekkelijkheid der opvattingen. Zo dient de hele geschiedenis te worden behandeld..... nietspeciaal de examenonderwerpen, ook "de laatste 50-jaar". "Afgezien van de didactische verschillen die inherent zijn aan het verschil in onderwijsniveau, menen wij, dat het doel van het geschiedenisonderwijs samenvalt met dat der geschiedwetenschap". Daarom is de samenstelling van elk deeltje aan een specialist, de didactische begeleiding aan de redactie. Elk deeltje is bestemd voor 10 lessen, elk bestaande uit een inleiding van de specialist, een état des questions en een van commentaar voorziene lijst van belangrijke literatuur. Het boekje is bedoeld voor de bovenbouw van Atheneum en die van H. A. V. O. "en vraagt een hoge mate van vaardigheid, een bezit van alle vaardigheden die de stellers van het "doelstellingenrapport" van de V. G. N. hebben kunnen opsommen" (kanttekeningen v. d. redactie) blz. 3. Verder zegt de Heer Roobol op blz. 5 van zijn inleiding, naar aan-

leiding van de destalinisatie en de rede van Chroestsow" dat het volstrekt onmogelijk is een zo typisch politieke daad als deze rede ook maar enigszins bevredigend te interpreteren (moeten dit de leerlingen ook niet doen, H.J.N.?) zonder een diepgaande kennis van de geschiedenis. "Bezien we nu de inhoud aan de hand van de "criteria".

De titel geeft in feite geen begrenzing aan, is echter in strijd met de inhoud, die niet over Rusland handelt, maar over de persoonlijkheid van Stalin. Dat blijkt duidelijk uit de titels van de hoofdstukken (Cr. a.); in werkelijkheid is het onderwerp wel beperkt.

Onmiddellijk achter de documenten en leesteksten zijn opdrachten gegeven, waarin vragen zijn vervat (C. a.), deze in tegenstelling tot de opmerking in bovengenoemde Aantekeningen, blz. 3 linkerkolom, onderaan. "In deze fase (nl. wanneer de leerling bezig is met de tekst) al vragen te stellen leidt naar ons oordeel van die beleving af dan er naar toe"(?)

De richtlijnen zijn meer voor de leraren-hoe de stof met de leerlingen te behandelen, dan voor leerlingen (Cr. b.). Echter rechterkolom blz. 3 v. d. Kanttekeningen staat: Welnu, de vele vragen en opdrachten zijn zo gericht "dat ze (de leerlingen) inzicht krijgen in de persoonlijkheid van Stalin en daardoor beter begrip voor de structuur van de communistische samenleving" (Cr. b.).

De boekenlijst van de Heer Roobol is naar inhoud zeer uitgebreid (Cr. c.), zonder nadere aanduiding van die hoofdstukken en blz. ", die van rechtstreeks belang zijn voor de leerlingen, die zich over één der onderwerpen nader willen oriënteren (Cr. d). De illustraties zijn verhelderend, in het bijzonder voor de geschiedvervalsing in zake de rol van Stalin (Cr. e.).

Er zijn geen toelichtende kaarten, wel statistieken, terwijl het artikel over de Stalin-cultus in de Prawda in vertaling is weergegeven.

- . . . -

Samenvattende conclusie op grond van de analyse van de hulpboekjes.

1. Slechts weinige hulpboekjes geven die aanwijzingen voor een leerling, die deze als beginnening op het gebied van min of meer zelfstandige studie uitvoerig nodig heeft.
2. Vele boekjes geven slechts een wat uitgebreider behandeling van de stof dan in het leerboek, maar verdieping door de problemen van het studieonderwerp uiteen te zetten tegenover de achtergrond en in samenhang met de tijdsituatie is slechts weinig aanwezig.
3. De opgegeven literatuur is vaak veel te moeilijk en te omvangrijk voor een leerling, terwijl de auteurs er blijkbaar van uit gaan dat de schoolbibliotheken, ook in kleinere scholen, enorm uitgebreid zijn-hetgeen niet bepaald waar is.
4. De eisen aan de eruditie en capaciteiten van de leerlingen zijn zo hoog gesteld, dat slechts weinige leerlingen met de gegeven stof een zelfstandige

studie kunnen opbouwen.

Zou hier niet een taak voor de didactiekcommissie in zitten om, al of niet samen met die auteurs, die er zich metterdaad op hebben toegelegd om de leerling-beginning in de zelfstudie- te begeleiden, stap voor stap, een soort model (resp. modellen) op te stellen, die dan naar uitgevers en aspirant-auteurs van hulpboekjes ter kennismaking en aanbeveling gezonden kan worden. Zou dit niet belangrijk zijn voor collega's en leerlingen?

De redactie ontving onderstaande aankondiging zo laat, dat plaatsing voor in het blad niet meer mogelijk was.

CONFERENTIE POSTACADEMIALE VORMING.

De commissie Postacademiale Vorming der V. G. N. nodigt U hierbij uit voor de jaarlijkse conferentie, die op 23 en 24 januari 1970 gehouden zal worden in het Evert Kupersoord te Amersfoort.

Het conferentie-thema luidt:

De Amerikaanse buitenlandse politiek, in het bijzonder na 1945.

Als deskundigen zullen meewerken: Prof. Dr. J. W. Schulte Nordholt,
Prof. Dr. C. L. Patijn en
Jhr. Drs. G. van Benthem van den Bergh.

De opzet van deze conferentie wijkt sterk af van de tot nu toe gebruikelijke. De inleidingen komen te vervallen. De discussie wordt centraal gesteld. Van te voren stellen de deskundigen vragen op, die aan de deelnemers toegestuurd worden. Deze worden aan de te vormen groepen ter discussie gesteld. Na afloop van de groepsbesprekingen zal de betreffende deskundige in een plenaire bijeenkomst de "antwoorden", die door de groepen schriftelijk geformuleerd zijn, doorlichten en van commentaar voorzien. Aan het einde van de eerste dag zal zeer waarschijnlijk een film, die op het onderwerp betrekking heeft, vertoond worden.

Om alle onderdelen van het programma voldoende ruimte te geven moest de commissie wel besluiten het aankomsttijdstip der deelnemers op een vroeger uur te stellen dan in voorgaande jaren gebruikelijk was. Dit zal nu liggen op vrijdagmorgen 23 januari tussen 10.00 en 11.00 uur. De conferentie wordt op zaterdag 24 januari om 13.00 uur met een lunch besloten.

Een meer uitgebreid programma, de vragen en literatuur zullen de deelnemers van te voren worden toegezonden.

Aanmelding (uitsluitend door girostorting)

U wordt als deelnemer aan de conferentie beschouwd als U een bedrag van f. 15, -- gestort hebt op girorekening 527314 ten name van de penningmeester Commissie P. A. V. van de V. G. N. te Den Haag, met vermelding van het woord conferentie. Liefhebbers voor een beperkt aantal eenpersoons kamers gireren f. 3,50 méér.

Reiskosten (trein 2e kl. en interlokale busdiensten) worden geheel vergoed. Lakens, etc. zijn ter plaatse aanwezig. Spoedige aanmelding is gewenst.

De Commissie Postacademiale
Vorming der V. G. N.

MEDEDELINGEN VAN DE P. - A. - COMMISSIE

Dr. M. T. J. van der Voort.

De helden zijn vermoeid.

Het aantal deelnemers, dat zich aanmeldde voor de collegedagen van de cursus 1969-70, was opvallend lager dan in de twee voorafgaande jaren.

Hier volgen de cijfers:

Tabel 1.

	1967-68	1968-69	1969-70
Alkmaar	21	22	18
Amsterdam	36	31	26
Arnhem	40	38	30
Den Bosch	24	23	19
Breda	35	30	32
Eindhoven	28	21	20
Goes	21	21	19
Groningen	27	25	26
Den Haag	53	52	41
Haarlem	23	18	18
Heerlen	23	16	18
Hengelo	18	17	13
Leeuwarden	30	27	19
Maastricht	23	24	22
Rotterdam	47	38	28
Utrecht	43	41	38
Venlo	14	14	13
Zutphen	20	25	20
Zwolle	22	22	19
Totaal:	548	505	439

Toelichting bij tabel 1.-

Bij het sluiten van de aanmeldingstermijn was het aantal aanmeldingen voor de cursus 1969-70 veel geringer dan 439, n.l. 314. De commissie vond deze terugval schrikbarend, temeer daar in 11 van de 19 kringen de aanmeldingen het cijfer 15 niet overschreden. Was het bij deze stand van zaken nog wel redelijk een spreker uit te nodigen, die vaak van zeer ver moet komen en dan een zo weinig talrijk gehoor zou aantreffen? De commissie besloot een poging te doen het aantal deelnemers te vergroten en tevens te achterhalen, waarom velen verstek lieten gaan. Op 8 september richtte de commissie een brief aan de deelnemers van de voorgaande jaren, die zich nu nog niet hadden opgegeven. Het resultaat was, dat het aantal aanmeldingen alsnog steeg tot 439. Bovendien kwamen 52 antwoorden binnen op de vraag, waarom men dit jaar niet had ingeschreven. Deze antwoorden volgen, enigszins gerubriceerd, in tabel 2.

Tabel 2.

22 Wegens drukkerie werkzaamheden.

Soms wordt de oorzaak van de toegenomen drukte niet vermeld, soms wordt opgegeven: benoeming tot conrector, schooldecaan, voorbereiding van een dissertatie, verdere studie, het "nieuwe" eindexamen.

18 Wegens drukkerie werkzaamheden in verband met de mammoetwet.

Deze wet wordt of uitdrukkelijk vermeld of impliciet, doordat men als oorzaak van het toegenomen werk verwijst naar de begeleiding van de brugklas, sectievergaderingen enz.

4 Omdat zij geen geschiedenis meer geven.

3 Omdat zij de colleges niet interessant genoeg vinden.

3 Wegens ziekte.

1 Wegens de afstand.

1 Omdat hij het tijdstip ongeschikt vindt.

Verder waren er nog 2 reacties. De eerste geeft ons in overweging om i. p. v. de traditionele collegedagen een cursus te organiseren in sociale vaardigheden. De tweede reactie (van een Rotterdamse conrector) luidde: "In hoeverre acht de V.G.N. zich genoodzaakt de hr. Vonhoff (V.V.D.) behulpzaam te zijn bij zijn politieke werkzaamheid?".

De conclusie uit het voorafgaande is aan de lezer.

Postacademica

Het boek Postacademica is toegestuurd aan de deelnemers van de collegedagen 1967-68 en 1968-69. Het is een samenvatting van de colleges, die zijn gegeven tussen 1962 en 1967. Er is nog een beperkt aantal exemplaren over. Het boek is verkrijgbaar tegen kostprijs, f. 9,10, te storten op giro 527314, t.n.v. H. van Unnik, Pomonaplein 21, Den Haag.

NIEUWE SERIES VOOR DE LEERLINGENBIBLIOTHEEK

Al herhaaldelijk zijn in dit blad waarderende besprekingen gewijd aan de bekende Fibula-boekjes. Eigenlijk kleefde daaraan slechts een bezwaar: dat zij voor de leerlingen der lagere klassen te moeilijk waren. De enig juiste oplossing voor die moeilijkheid is thans gevonden, nu dezelfde uitgever begonnen is met een tweede serie: de Fibula Juniorreeks. De nummers 1, 2 en 3 van deze reeks, bewerkte vertalingen van Engelse uitgaven, heb ik met veel genoegen en waardering gelezen: m.i. zullen leerlingen van klas I aan deze boekjes erg veel plezier beleven.

Ze zijn geschreven in een stijl die helder en eenvoudig is zonder ergens kinderachtig te worden. Vreemde woorden worden --niet altijd helaas! -- achterin elk boekje verklaard en er is steeds een kort jaartallen-overzicht om het vertelde chronologisch te plaatsen. Juist nu stofbeperking en veranderingen in de didactiek minder ruimte laten voor het verhalend element in de geschiedenisles, zal het goed zijn de leerlingen deze boekjes in handen te geven. Daarom van harte aanbevolen.

Voor dat "van harte" is er enige aarzeling bij mijn aanbeveling van twee deeltjes uit een andere, eveneens nieuwe Fibula-serie: de Fibula Heemschutreeks. Dr. J. Schouten schreef daarin over "Gouda vroeger en nu", Mr. J.H. van den Hoek Ostende over "Amsterdam vroeger en nu". Wetenschappelijk gezien zijn beide deeltjes van uitstekend niveau, dáár zit de moeilijkheid zeker niet. Het probleem vloeit voort uit de ongelijkheid der onderwerpen in een serie gelijke boekjes: de bewogen geschiedenis van Amsterdam in 111 bladzijden, de weinig schokkende historie van Gouda in 106. Bijna onvermijdelijk werd het verhaal over Gouda daardoor wat traag en weinig boeiend. Persoonlijk zou ik het slechts aan leerlingen uit Gouda willen aanbevelen. Extra jammer vind ik bovendien, dat niet meer werk is gemaakt van de historie der oude Goudse bouwwerken dan nu gedaan is; daaraan had m.i. wel wat ruimte uit de beschrijving van Gouda's geschiedenis opgeofferd mogen worden. Na dit alles zal wel duidelijk zijn, waaraan "Amsterdam vroeger en nu" lijdt: er staat te veel in een te kort bestek, met als gevolg dat men allerlei mededelingen maar laat voor wat ze zijn of in een uitgebreide stadsgeschiedenis moet opzoeken wat er eigenlijk mee bedoeld wordt. Of de niet-Amsterdamse leerling door dit boekje een verrijking van historisch inzicht zal opdoen, is voor mij dan ook een vraag. Voor de Amsterdammer ligt dat uiteraard anders. Hij zal van het vlot geschreven boekje meer plezier beleven.

Betreft: Fibula Juniorreeks (f. 5.50 per deel):

no. 1 G.L. Proctor, De Vikingen (Bussum 1969);

no. 2 E.J. Sheppard, Het oude Egypte (Bussum 1969);

no. 3 Naomi Mitschison, Alexander de Grote (Bussum 1969).

Fibula Heemschutreeks (f. 7, 90 per deel):

J. Schouten, Gouda vroeger en nu (Bussum 1969).

J.H. van den Hoek Ostende, Amsterdam vroeger en nu (Bussum 1969).

H. Schmitz.

A O - reeks over Rembrandt

In de hopelijk alom bekende Actuele Onderwerpen -- A O - reeks verscheen onlangs no. 1250. Dit jubileumnummer, van de hand van Mej. Drs. A. A. E. Vels Heyn, is aan Rembrandt gewijd, die 3 eeuwen geleden op 4 oktober overleed. De uiteraard beknopte inhoud is uitstekend. Alleen is het jammer dat met geen woord gerept wordt over de recente kritische herwaardering van het aan Rembrandt toegeschreven oeuvre. Als eerste kennismaking met Rembrandts persoon en werk zal dit boekje, ook voor leerlingen van de onderbouw, zeer goede diensten kunnen bewijzen.

H. Schmitz.

Ons land in de vroege Middeleeuwen

Eén van de perioden in de Nederlandse geschiedenis, waaraan we in de les maar liever niet te veel aandacht besteden, is die tussen 400 en 800: Friezen, Franken en Saksen worden door ons op hun plaats gezet, de activiteit van Frankische en Angelsaksische missionarissen wordt heel even genoemd, en dan zijn we gelukkig bij Karel de Grote over wie heel wat meer te vertellen valt -- of over wie we althans iets weten! In Fibula no. 22, "De Franken", heeft dr. D. P. Blok nu een voortreffelijke samenvatting gegeven van de huidige kennis omtrent deze duistere Vroege Middeleeuwen. Voor de meeste leerlingen lijkt het boekje me nauwelijks bruikbaar: het is een moeilijk onderwerp en er wordt een behoorlijke kennis van werken als de Algemene Geschiedenis der Nederlanden I en Welvaart in Wording vóórondersteld. Voor de docent is deze goed geschreven publicatie daarentegen haast onmisbaar om wetenschappelijk up to date te blijven. Natuurlijk blijven er altijd wensen: zo wordt b.v. het probleem of Oost-Nederland Saksisch was wel heel kort afgedaan. Erger is, dat het register bepaald niet volledig is, waardoor teruggrijpen op eerder gelezen gegevens moeilijk wordt.

Al met al echter een zeer nuttige publicatie.

Voor de leerlingen aantrekkelijker is Fibula 28 over "Willibrord en Bonifatius". Het is eenvoudiger en beter in zijn geheel te overzien en het bevat enige

opmerkelijke illustraties. Merkwaardig is, dat hier nog zonder enige argumentatie wordt vastgehouden aan de stichting van de eerste Utrechtse kerk omstreeks 600, sinds Bloks artikel in het Tijdschrift voor Geschiedenis van 1962 een onhoudbare stelling. Ook in dit boekje bleek het register niet volledig. Al met al toch een aardige publicatie, die voor de bijzondere onderwerpen van het eindexamen geschikt materiaal biedt.

Betreft:

D. P. Blok, De Franken, hun optreden in het licht der historie
(Fibulareeks no. 22, Bussum 1968)

P. P. V. van Moorsel, Willibrord en Bonifatius (Fibulareeks no. 28, Bussum 1968)

H. Schmitz.

Middeleeuwse ketters

Het is een niet gering waagstuk geweest van dr. S. B. J. Zilverberg om een samenvattend overzicht te schrijven over de ketterijen in de Nederlanden tijdens de Middeleeuwen. Het betreft hier immers een onderwerp dat tot dusver niet de aandacht heeft gekregen die het zeker verdient en waarover bovendien onvoldoende en zeer eenzijdig bronnenmateriaal beschikbaar is. Daarbij komt nog een andere moeilijkheid. Het begrip ketterij --afwijking van de orthodoxie-- kan pas zijn inhoud en begrenzing krijgen als min of meer vaststaat wat orthodox werd geacht. Juist voor de middeleeuwse kerk, die zo intens geïntegreerd was in heel de maatschappelijke structuur, is de grens tussen orthodoxe en heterodoxe opvattingen uiterst moeilijk te bepalen. Anders dan de titel suggereert geeft Zilverbergs boek dan ook een overzicht van alle kerkelijke randverschijnselen, of zij nu echt ketters waren of slechts van ketterij verdacht werden. Hoe begrijpelijk ook, deze opzet geeft aan het boek iets "zwevends", wat nog verergerd wordt door het feit dat de schrijver wel erg zuinig is --of moest zijn i. v. m. de toegelaten omvang?-- met zijn commentaar. Een voorbeeld: op blz. 95 wordt het geval behandeld van Edo of Epo van Haarlem en worden diens ketterse opvattingen genoemd. Eén ervan (no. 3) luidt: "Maria, het Heilig Kruis en de heiligen moeten niet worden aanbeden, doch alleen God"; een andere (no. 7): "Degene die niet in doodzonde leeft, behoeft slechts eens per jaar te biechten". De zelfs maar oppervlakkig theologisch-geschoolde lezer constateert verbaasd, dat dergelijke opvattingen uiterst rechtzinnig zijn. In een dergelijke situatie mag de lezer van de schrijver een toelichting of verklaring verwachten. Die ontbreekt echter. Zo frappeerde mij ook dat er geen stad is waar zo vaak ketters opduiken als Doornik. Een kwestie van ligging, van plaatselijke sociale omstandigheden of van een toevallig juist daar bewaard gebleven bronnenmateriaal? Het blijft raden.

Voor een blad als Kleio is deze bespreking wellicht wat lang uitgevallen. Het boek is dat echter waard. Want tegenover bovenstaande bezwaren staan ook veel kwaliteiten, zeker als men deze studie ziet als een algemene inleiding in deze moeilijke materie.

Behalve voor leerlingen uit de hoogste klasse V. W. O. met belangstelling voor dit onderwerp zou ik het daarom met name willen aanbevelen aan die docenten, die het niet erg vinden na lezing nog eens in andere, hier uitvoerig vermelde, literatuur te gaan grasduinen. Ze zijn daarvoor door Zilverbergs studie terdege voorbereid.

Betreft: S. B. J. Zilverberg, Ketters in de Middeleeuwen (Bussum 1968, Fibulareeks no. 38).

H. Schmitz.

- . - . -

H. van Galen Last, Nederland voor de storm, politiek en literatuur in de jaren dertig (Fibulareeks no. 37, Bussum 1969)

Wie L. de Jong's "Voorspel" heeft doorgewerkt, zal deze Fibula geboeid lezen. De ondertitel is m. i. minder gelukkig: "De Nederlandse politieke situatie in de ogen van Ter Braak" was beter geweest. Voor de leerlingen heeft dit voortreffelijk geschreven boekje daardoor iets gevaarlijks, want zonder het te bemerken krijgen zij iets anders voorgeschoteld dan zij gezien de titel mogen verwachten. Daarom zullen zij naast dit werk in ieder geval nog andere literatuur moeten doornemen. Met dat voorbehoud zij het onze oudere leerlingen aanbevelen; voor de docenten is die aanbeveling onvoorwaardelijk.

H. Schmitz.

- . - . -

DR. JEF LAST, STRIJD, HANDEL EN ZEEROVERIJ. DE HOLLANDSE TIJD OP FORMOSA.

Van Gorcum's Historische Bibliotheek nr. 84 Assen 1968.

Enige jaren geleden ontving Dr. Jef Last van de Nederlandse Regering een aanzienlijke subsidie voor het maken ener reis naar Japan en Taiwan (Formosa). Het resultaat van deze kostbare uitstap is dit boekje (120 blz.), met zijn aan Goethe's Faust II ontleende titel, dat hij een "studie" noemt.

De inhoud zou men als volgt kunnen omschrijven:

- 10 Schrijver's ervaringen in Japan en Formosa, o. a. bij diverse wetenschappelijke autoriteiten, b. v. bij prof. Iwao. Hierbij verschuilt hij zich achter de schuilnaam Karel Manders, dr. in de sinologie, die o. m. bij prof. Duyvendak, dank zij zijn bijzondere intuïtie een uitstekende vertaling

van de Chinese dichter Lieh Tze leverde (p. 108). Dat op die reis de rotary-club van Tainan hem in een der grote nachtclubs een souper aanbod, blijft niet onvermeld (p. 61).

- 20 Dit reisverhaal is gelardeerd met brokstukken uit de geschiedenis der Nederlanders op Formosa, vnl. over de pogingen tot kerstening der bewoners en de strijd van de gouverneur Coyett tegen de Chinese patriot Koxinga. Hij benut daarbij boeken, die hij blijkbaar aardig heeft gevonden b. v.

Het verwaarloosd Formosa door C. E. S. (Coyett et Socii?), "eerder met zwavelzuur dan met inkt geschreven... leesbaar als een geschrift van Multatuli" (p. 17) (hetgeen in bepaalde kringen de hoogste lof betekent), en het Discours en de cort verhael van 't eylant Formosa... door ds. G. Candidius "een ziener en een priester" (p. 30), hoewel "allerm minst afkeurig van een hoger tractement" (p. 14).

- 30 Ten slotte heeft dr. J. Last de kans waargenomen, om bij tijden zijn hart eens te luchten over het oud-Nederlandse kolonialisme, "een koloniaal verleden, dat men het liefst zou willen verdringen en vergeten" (p. 110) en over de oud-vaderlandse kerk.

Het zou te ver voeren, alle onbewezen hatelijkheden over de schraapzucht en regentenmentaliteit van de een, en over de horretjesgeest en dweepzucht van de ander te vermelden. Bij progressieve lieden in het post-koloniale tijdvak zijn deze oprispingen bijna onvermijdelijk.

Wat was de reden om dit alles op zo zonderlinge wijze in dit geschriftje bijeen te pakken? "Waarom", zo laat de schrijver zijn tweede ik, "meer aestheet dan vorser" (p. 3), zich afvragen, "ben ik aan dit onderzoek begonnen, dat zo kennelijk boven mijn macht gaat?" (p. 112). Daar prof. Iwao (Tokyo) hem gezegd had: "Het uitgangspunt voor iedere studie moet het Rijksarchief in Den Haag zijn" (p. 4), bezocht "Karel Manders" de koloniale afdeling dier rijksinstelling, waar men hem één der "prachtstukken van ganzeveercalligrafie in origineel voorlegde, met hun bruinverbleekte, hier en daar door vocht uitgewiste teksten", doch hij was "er niet in geslaagd ook maar één enkele zin te ontcijferen" (p. 110). Een ruiterlijke bekentenis! Hij zag nu wel in, dat een "combinatie van sinoloog en historicus... nauwelijks te vinden" was (p. 112). Doch waarom zich ingespannen voor een "zwaarwichtig, onverkoopbaar boek, dat naast de reeds bestaande... in het stoffige mausoleum der bibliotheken bijgezet zou worden? En was zijn rol niet eigenlijk altijd meer die van de popularisator geweest dan van de vorser?" Wij mogendus een populaire geschiedenis van Formosa onder Nederlandse vlag verwachten.

Echter, voor een populaire behandeling dient men de stof ter dege te kennen. Heeft dr. J. Last zich de geschiedenis van Nederlands Formosa geheel eigen gemaakt? Wij zagen reeds hoe naïef-kinderlijk hij de V. O. C. -stukken bekijkt. Daar kunnen we dus niet veel van verwachten. Doch de gedrukten,

heeft hij die onder de knie? Als men zijn Literatuuroverzicht van een 60 nummers overziet, zou men heel wat verwachten, vooral als daarop een 30-tal Chinese titels prijken (waaruit hij overigens nooit iets citeert).

Bij nauwer toezien ontdekt men evenwel, dat enige voorname werken ontbreken, b. v. Groeneveldt, *De Nederlanders in China* (met het vervolg in hs. in de Koloniale Bibliotheek van het Kon. Instituut te Leiden, H 417); de diss. van dr. F.R.J. Verhoeven, *Bijdragen tot de oudere koloniale geschiedenis van... Formosa*, W.A. Ginsel, *De Gereformeerde Kerk op Formosa*. Bij het werk van zijn mede-litterator Joh. van der Woude, Coen, *Koopman van Heren* 17. Amsterdam 1948, ontbreekt de naam van de schrijver en wordt het jaar van verschijnen verkeerd opgegeven. Daarentegen komen we wel een oude vriend onzer kinderjaren tegen, het jeugdboek van P.J. Louwerse, *Krijgsman en Koopman*, waaruit Jef Last enige malen instemmend citeert (p. 62, 102). Dit alles geeft te denken, en men vraagt zich af, hoe ver de stofbeheersing gaat.

We verbazen ons daarom niet zo erg meer, als we naast de nodige drukfouten ook vrij wat historische onjuistheden aantreffen. Zo zou van Linschoten, "verkenner in koopmansland," aan boord van het Portugese scheepje, waarmee hij langs Taiwan voer, uitgeroepen hebben: Ah, ilha formosa! (O, mooi eiland) (p. 7), Edoch, Van Linschoten is nooit voorbij Malakka geweest.

Ds. Candidius zou zelfs ter bevordering der Zending bereid zijn geweest, om een inlandse vrouw te trouwen (p. 14). Prachtig, maar toen hij dit zou geschreven hebben, was hij reeds met het halfbloedje Sara Specx getrouwd.

Dr. J. Last betreurt het, dat de historische folianten als Valentijn, Schouten, de *Voyagiën* (sic) nooit herdrukt zijn. Evenwel, van Valentijn's 8 folianten zijn er in 1862 3 in kleiner formaat herdrukt, terwijl van Schouten's rijk geïllustreerde *Oost-Indische Voyagie*, die nooit in folio, doch in quarto werd uitgegeven, herhaaldelijk herdrukken zijn verschenen.

Aangezien in de Systematische Catalogus der Kon. Bibliotheek de geschiedenis van Formosa werd aangetroffen onder het hoofd: "Japanse gebiedsdelen" (p. 111), trekt hij daaruit de snelle conclusie, "dat men in Nederland nog altijd even onverschillig tegenover deze geschiedenis staat". Deze overhaaste bewering toont slechts aan, dat de Hr. Last van de moeilijkheden hij het samenstellen van een systematische catalogus weinig benul heeft.

Er baald ergerlijk is zijn kritiekloos citeren uit boeken als Goddard, *Formosa, a Study in Chinese History*, waarin ernstige kritiek geleverd wordt op het Nederlandse bewind. (p. 56).

Nog veel meer zou kunnen worden aangehaald, doch wij laten het hierbij.

Samenvattend zou men met reden kunnen zeggen, dat door dit boekje, met zijn overigens aardige plaatjes, onze kennis der Formosaanse geschiedenis wel of niet is bevorderd. Evenmin acht ik de poging tot popularisatie erg geslaagd. Waarom heeft dr. J. Last zich niet aan een historische roman gewaagd?

Maar, zo schrijft hij op p. 110: "de historische roman wacht enkel nog op zijn crematie".

Alvorens de reisbeurs aan dr. Jef Last werd toegekend had men eerst degelijker dienen te overwegen, wat men daarvoor als contraprestatie had kunnen terugverwachten.

H.J. de Graaf

Internationale Spectator XXIII, nr. 14, juli 1969.

Dit is een Oost-Europa nummer, uitgegeven in samenwerking met het Oost-Europa instituut der Amsterdamse universiteit. Het is dan ook aan de huidige ontwikkeling in Rusland gewijd. Prof. Bezemer bespreekt in 'De communistische internationale anno 1969' de wijzingen die zich achtereenvolgens in de internationale partijconferenties hebben voltrokken en gaat daarbij speciaal op de laatste in. Zijn conclusie is, dat deze de splitsing in de communistische wereld en het beëindigen van de Russische leiding wel duidelijk heeft aange-toond. In 'De herwaardering van Stalin' onderzoekt drs. Roobol het verschijnsel dat tegenwoordig in verschillende gevallen weer waarderende geluiden over Stalin in Rusland worden gehoord, op welk terrein dit gebeurt en wat hiervan de reden kan zijn. Drs. Verhaar vat in "Rusland waarheen?" een discussie samen, die gedurende de laatste drie jaren is gevoerd in het Amerikaanse tijdschrift 'Problems of Communism' over de toekomst van het communisme in Rusland, waarna hij het - z.i. zwakke - gezamenlijke uitgangspunt der debaters onder de loep neemt. Vooral het eerste en tweede artikel zijn belangwekkend voor de leraar die zich van de jongste ontwikkelingen op de hoogte wil houden. Daarna een tweetal uitvoerige boekbesprekingen, een lovende over Broekmeyers dissertatie die de arbeidersraden in Zuid-Slavië tot onderwerp had en een vrij afbrekende van 'Russia: hopes and fears' door Alexander Werth.

J.K.

Drs. A.C. Niemeyer en drs. F.J. Schmit, Staatsinrichting voor de h.a.v.o.-top, Zutphen 1968 uitg. Thieme.

In XV hoofdstukken, verdeeld over totaal 40 bladzijden tekst, worden de hoofdzaken der Staatsinrichting behandeld. De opzet is weer de traditionele en als zodanig zou met een eenvoudige aankondiging kunnen worden volstaan.

Maar er is toch wel iets meer.

Bij de examens in de geschiedenis, als dat vak eenmaal gekozen is, moet ook naar de staatsinrichting gevraagd worden.

Dat brengt mee dat de historicus dat vak staatsinrichting moet geven.

Er wordt verschillend over geoordeeld of dit goed of uiteraard fout is. Maar krachtens het h.a.v.o.-experiment moet de historicus zijn vragen over staatsinrichting stellen. Nu schrijft het reglement voor dat "aandacht moet worden geschonken aan de structuur en functie van de Nederlandse staatsinstellingen". Ik zelf prefereerde in dit verband de organische methode. Als ik bij een historische gebeurtenis was aangeland en dus de algemene achtergrond had geschetst kon dat aanleiding geven tot een verlengstuk op het terrein van de staatsinrichting.

In de visie van de liberaal Thorbecke paste de autonomie van provincie en gemeente. Het komt mij voor dat het voor de leerlingen interessanter is bepaalde instellingen organisch te zien ontstaan dan zonder meer, omdat het uur op de rooster staat, nu maar aan een of andere instelling te beginnen. Dan vervalt men tot het laten leren van alle hoofdstukken van de Grondwet (bl. 7) of alle grondwetswijzigingen (11 stuks, bl. 8). Kan men ooit beter dan bij de schoolstrijd de partijvorming behandelen? En de sociale wetgeving bij de industrialisatie na 1870?

We hebben nu de gelegenheid de structuur en de functie organisch met de geschiedenis te behandelen. Waarom dan nog een apart leerboek?

Tenslotte een bezwaar tegen het hier besproken boekje. Het is uiterst summier, het zij zo. Maar waarom dan telkens vragen die niet behandeld zijn in het leerboek. Als voorbeelden noem ik: Wat is een belastingconsulent?

Wat is de reclassering? Geen woord over dit alles in de lessen. Dat betekent in feite dat het dunne boekje twee tot driemaal zo dik wordt. En dat bij ons schrale urenaantal voor geschiedenis.

Ik meen dat er aan deze boekjes geen behoefte bestaat.

Dr. M.B. v.d. Hoeven

RAAD VAN ADVIES

Prof. Dr. J. C. Boogman (Univ. Utrecht), Prof. Dr. A. E. Cohen (Univ. Leiden)
Prof. Dr. A. F. Manning (Univ. Nijmegen), Prof. Dr. A. B. Breebaart (G. U.
Amsterdam), Prof. Dr. M. C. Smit (V. U. Amsterdam), Prof. Dr. E. H. Waterbolk
(Univ. Groningen), Dr. J. L. P. Brants (inspecteur VHMO), J. W. Fossen (Hfd. insp.
Kweekschool).

KERNCOMMISSIE

Drs. G. A. J. Giezeman, Dirk van Voorburglaan 16, Voorburg, Tel. 070-868123,
Voorzitter: algehele leiding en universitaire cursussen.

Drs. J. C. Visser, Antonie Duyckstraat 66, Den Haag, Tel. 070-555671,
1e Vice-Voorzitter: conferenties.

Dr. M. T. J. van der Vorst, Spotvogellaan 35, Den Haag, Tel. 070-685609,
2e Vice-Voorzitter: beleid collegedagen.

P. Knoppers, Nieuwe Parklaan 138, Scheveningen, Tel. 070-540129,
1e secretaris, interne zaken.

J. C. M. Greep, Middelweg 104, Wassenaar, Tel. 01751-6387, 2e secretaris:
organisatie en administratie van de collegedagen.

H. Unnik, Pomonaplein 21, Den Haag. Tel. 070-680355, penningmeester,
Postrekening 527314, t. n. v. penningmeester Commissie Postacademiale Vor-
ming der V. G. N., te 's-Gravenhage.

De bijdrage voor de deelnemers aan de postacademiale colleges bedraagt f. 10,-,
voor de leden van de V. G. N. en f. 15,- voor niet-leden.

LEDEN MET ZELFSTANDIGE TAKEN

Dr. J. Swart, Industrieweg 26, Assen. Tel. 05920-3006, portefeuilles.

Drs. R. H. Cools, Zijdeweg 57, Wassenaar. Tel. 01751-8215, publicaties.

KRINGSECRETARIATEN

Alkmaar: Honthorstlaan 19,
Arnhem: Rembrandtlaan 31, Velp,
Breda: Biesdonkweg 65,
Goes: Valckeslotlaan 89,
Den Haag: Kijkduinsestraat 990,
Heerlen: Leenderkapelweg 27, Schaesberg,
Leeuwarden: Altenastreek 21, Dokkum
Rotterdam: Pr. Julianalaan 49,
Venlo: Groenstraat 244,

Amsterdam: Titiaanstraat 33',
Den Bosch: Boxtelseweg 48, Vught,
Eindhoven: Kruisakker 76,
Groningen: Vondellaan 138,
Haarlem: Da Costalaan 46, Driehuis,
Hengelo: Frerikshuislaan 113, Almelo,
Maastricht: Passementsmakersdreef 30,
Utrecht: Boreelstraat 21, Hilversum,
Zutphen: Deventerweg 58,
Zwolle: Stevinstraat 9.

Geschiedenis

Methodes:

voor mavo-havo-vwo

W. F. Kalkwiek, C. C. A. van der Wilde, J. Wilschut, *Geschiedenis in Thema en Taak*

een semi-concentrische methode in thema's

voor havo-vwo

Dr. M. B. van der Hoeven, Dr. R. Reinsma, *Fundamenten en Mijlpalen*

A. Adang, Dr. F. E. M. Vercauteren, *Mensen en Machten*

beide leergangen semi-concentrisch

voor de bovenbouw

a voor de bestudering van de geschiedenis van de laatste vijftig jaar

Dr. M. B. van der Hoeven, *De twintigste eeuw*

Dr. R. Reinsma, *Bovenbouw van de vaderlandse en algemene geschiedenis na 1815*

b voor de bestudering van enige bijzondere onderwerpen

Dr. M. B. van der Hoeven, *Fasen en Facetten*

Dr. R. Reinsma, *Onze wereld*

Present-exemplaren op aanvraag

EDUCATIEVE UITGEVERIJ J. M. MEULENHOF N.V. - AMSTERDAM

J. S. Lingsma

GIDS VOOR DE DELTAWERKEN

Een waardevol naslagwerk over het complete Deltaplan. De 4e herziene en uitgebreide druk bevat een volledig register om alle technische en wetenschappelijke gegevens gemakkelijk te kunnen vinden.

Uit de pers:

„Het Deltaplan is een nationale zaak, dat staat zonder meer vast. Mede daarom is het boek aan de ene kant een vlotgeschreven en goed gedocumenteerde les voor Nederland, aan de andere kant is het een ere-salut aan de mannen van wat de 'natte' waterstaat wordt genoemd.”

(Cobouw)

240 duidelijke foto's en tekeningen
verkrijgbaar in de boekhandel

Paperback f 15,00, gebonden f 17,50

UITGEVERIJ NIJGH & VAN DITMAR - DEN HAAG

GRIEKSE MYTHEN NAVERTELD

Robert Graves

MYTHEN VAN DE OUDE GRIEKEN

Met illustraties van Joan Kiddel Monroe

Gebonden f 6,90

Dit boek bevat 27 Griekse mythen, waarin vrijwel de gehele Griekse godenwereld in zijn ingewikkelde verhoudingen en onderlinge tegenstellingen wordt weergegeven. De index vergemakkelijkt het snel opzoeken van een bepaalde persoon. In dit werk heeft de schrijver gepoogd een moderne versie van deze mythen voor de jeugd te geven.

Robert Graves

HET BELEG EN DE VAL VAN TROJE

Met illustraties van Walter Hodges

Gebonden f 6,90

In deze uitgave wordt ook de voorgeschiedenis en de nasleep van de Trojaanse oorlog vermeld. De gedichten van Homerus zijn volstrekt niet de enige bron van de legende: ongeveer tweederde van dit boek is ontleend aan andere Griekse en Latijnse schrijvers. Dit is waarschijnlijk de eerste moderne poging om het hele verhaal van de stichting van Troje af tot aan de thuiskomst van de overwinnende Grieken te vertellen in een beknopt boek voor jongens en meisjes.

Verkrijgbaar bij de boekhandel en

N.V. W. J. THIEME & CIE - Postbus 7 - ZUTPHEN - Tel. 05750 - 38 43 *
